

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
QARSHI DAVLAT UNIVERSITETI
O‘ZBEK FILOLOGIYASI FAKULTETI
ADABIYOTSHUNOSLIK KAFEDRASI

“Himoyaga tavsiya etilsin”

O‘zbek filologiyasi fakulteti

dekani _____

“ _____ ” _____ 2015- yil

5120100-Filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek tili) ta’lim yo‘nalishi

IV bosqich 011-11-guruh talabasi

HAMRAYEVA YULDUZNING

“SAID AHMAD HAJVIYOTIDA BADIY MAHORAT”

mavzusida yozgan

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Talaba _____

Ilmiy rahbar _____

“ _____ ” _____ 2015- yil

“Himoyaga tavsiya etildi”

Adabiyotshunoslik kafedrası

mudiri _____

“ _____ ” _____ 2015- yil

QARSHI–2015

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
--------------------	----------

I BOB. O‘zbek hajvchiligi taraqqiyotida Said Ahmad ijodining o‘rni.

1.1. Said Ahmadning ijodiy faoliyati.....	7
1.2. Said Ahmad hajviyotining mavzu- mundariyasi.....	14

II BOB. Said Ahmad hajviy asarlarining badiiyati

2.1. Adib hajviyotida xalq og‘zaki ijodiga xos tasviriy vositalarining o‘rni.....	37
2.2. Adibning xalq maqollari va iboralaridan foydalanish mahorati.....	46
Xulosa.....	52
Foydalanilgan adabiyotlar.....	54

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. O‘zbekiston Qahramoni, O‘zbekiston xalq yozuvchisi Said Ahmad Husanxo‘jayev (1920-2007) o‘zining rang-barang hikoyalari, realistik qissalari va romanlari, xushchaqchaq komediyalari bilan XX va XXI asr o‘zbek adabiyotida munosib o‘rin egallagan.

Said Ahmad ana shunday rang-barang janrdagi asarlari bilan xalqimiz ma'naviy dunyosini shakllantrishga samarali hissa qo‘shgan adibdir. Uning asarlarida xalqimizning mardonavor mehnati, ona-zaminimizning go‘zal manzarasi har doim ilug'landi, Said Ahmad ijodi yosh avlod uchun namuna maktabidir. Shuning uchun ham muhtaram Prezidentimiz o‘zining «Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch» nomli asarida Said Ahmadni ulug' ajdodlarimizning ilmiy merosi va ibratli faoliyatining bizning zamonamizdagi davomchisi ekanligini e'tirof etdi: “Gap shundaki, tariximizda bunday benazir siymolarning mavjudligi, takroran aytishga to‘g‘ri keladi, o‘ziga xos bir fenomen, ya'ni o‘ta noyob hodisadir. Bu esa nafaqat bugungi, ayni paytda ertangi avlodlarimizning ham ma'naviy boyligiga aylanib, xalqimizga hech narsa bilan o‘lchab, qiyoslab bo‘lmaydigan ruhiy kush-quvvat va madad berishi muqarrar”¹. Insonning ma'naviy ehtiyojlaridan biri bo‘lgan kulgi san’at va adabiyotda muhim estetik vazifani bajaradi. Shuning uchun inson hayotini badiiy aks ettiradigan kulgining, ayniqsa, yumor kulgisining o‘ziga xos xususiyatlarini, hajvchi yozuvchilarning kulgi yaratishdagi mahoratini o‘rganish muhim va dolzarb masalalardan biridir.

Hayotda kulgining turlari, ko‘rinishlari ko‘p, inson tabiati kamalaksimon rang-barang bo‘lgani kabi uning kulgisi ham turfa xil, turfa mazmunlidir. Ayniqsa, yumor kulgisi insonning yuragiga yaqin, unda yaxshi kayfiyat uyg‘otuvchi, uni ezgulikka undovchi kulgidir. Mana shu kulgini o‘z asarlarida yuksak darajada ifodalay olgan Said Ahmadni xalqimiz juda sevadi. Xalq orasida ham, adabiyotshunoslar orasida ham kulgi darg‘asi sifatida tanilgan yozuvchining hajviyalaridan tashqari, nasriy asarlarida ham kulgi alohida o‘ringa ega. Shuning

¹ Karimov I A. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008, 50-bet.

uchun adibning kulgi yaratish mahorati sirlarini hajviy asarlari doirasida emas, balki jiddiy nasriy asarlari misolida ham o'rganish zarur.

Badiiy asarda yumor voqelikni, hayotni tasvirlash usuli, xarakteri darajasiga ko'tarila oladi, ayni chog'da yozuvchi maqsadiga ko'ra turlicha ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Said Ahmad yaratgan yumor yosh avlodni tarbiyalashda, uning komillikka yetishuvida katta rol o'ynovchi badiiy-estetik vositalardan, asarning badiiy barkamol bo'lishini ta'minlovchi mezonlardan biri hisoblanadi. Shuning uchun yumoristik kulgini o'rganishning ahamiyati katta. Said Ahmad hajviyalarini o'rganish, ularni ilmiy jihatdan tadqiq qilish dolzarb masaladir.

Bitiruv malakaviy ishining maqsad va vazifalari : Said Ahmad hajviy prozasi asosida adibning badiiy mahoratini ilmiy jihatdan tahlil qilish bitiruv malakaviy ishimizning maqsadidir. Ushbu maqsadni amalga oshirishda, muammolarni tahlil qilishda quyidagi vazifalarni o'rganamiz:

1. Adibning hajviy asarlari mavzu doirasini aniqlash;
2. Adibning hajviy obraz yaratish mahoratini tahlil qilish;
3. Adibning badiiy so'z mas'uliyatini teran anglashini hikoyalar asosida tahlil qilish;
4. Said Ahmad hajviy asarlarining til badiiyatini o'rganish va shu orqali adib mahoratiga baho berish.

Bitiruv malakaviy ishning ilmiy yangiligi:

1. Said Ahmad hajviy prozasi misolida inson va jamiyat masalasi o'rganildi;
2. Adibning hajviy obraz yaratish mahorati tahlil qilindi;
3. Yozuvchining badiiy til mahorati hikoyalar misolida tahlil qilindi;
4. Hajviyalarda inson xarakteridagi salbiy illatlarni bartaraf qilish va kurashuvchanlik motivlari o'rganildi.
5. Adib hajviy hikoyalarida inson obrazini mukammal darajada tasvirlaganligi uning komediyalari bilan qiyosiy o'rganildi, uning yangi yutuqlarga erishganligi e'tirof etildi.
6. Hajviy xarakterlar ilmiy-nazariy jihatdan tahlilga tortildi.

7. Adib hajviy hikoyalari tahlili asosida ularda yaratilgan inson ma'naviyatining hayotiy ziddiyatlar qurshovidagi pokligini namoyon qiluvchi xususiyatlari o'rganildi.

Bitiruv malakaviy ishining metodologik asosi: Ushbu bitiruv malakaviy ishimizni bajarish jarayonida Prezidentimiz I.A.Karimovning ma'naviyat, xususan, adabiyot sohasidagi fikrlariga va adabiyotshunos olimlardan U. Normatov, O.Sharafiddinov, Sh.Ahmedova, D.To'rayevlarning ilmiy-nazariy qarashlari metodologik asos bo'lib xizmat qildi. Ishda nazariy va qiyosiy tahlil usuli qo'llandi

Mavzuning o'rganilganlik darajasi. Said Ahmad ijodining janriy xususiyati, mavzu mundarijasi, muammolari va badiiy mahorat qirralari rang-barangdir. Badiiy adabiyotdagi obraz, yozuvchi mahorati, xususan, xarakter yaratish ba qahramon tanlash masalasi xususida adabiyotshunoslikda talaygina ishlar qilingan. "Kulgichilik nazariyasi" (Abdulla Qodiriy) haqida H.Razzoqov, M.Qo'shjonov, A.Abdug'afurov, S.Mamajonov, H.Abdusamatov, ayni bizning bitiruv malakaviy ishimiz mavzusiga aloqador, xususan, Said Ahmad hajviyoti, uning badiiy mahorati adabiyotshunos olimlar O.Sharafiddinov², U.Normatov³, Sh. Ahmedova⁴ va boshqa olimarning qator ilmiy izlanishlari mavjud. Biz ushbu bitiruv malakaviy ishimizda Said Ahmad hajviy asarlarining badiiy jihatlariga to'xtalamiz.

Tadqiqot obyekti va predmeti: Bitiruv malakaviy ishimizda Said Ahmadning "Tanlangan asarlari" xususan, hajviy hikoyalari tahlil obyekti sifatida tanlandi.

Tadqiqotning ilmiy va amaliy ahamiyati: Bitiruv malakaviy ish mavzusini o'rganish natijasida o'zbek adabiyotida inson va inson xarakterining ijtimoiy hayotda, jamiyatda, hayotning turli-tuman vaziyatlarida shakllanish jarayonida hajvning muhim o'rin tutishi haqida ilmiy-amaliy tushuncha hosil qilindi.

² Normatov U. Said Ahmad. Adabiy portret. T., Adabiyot va san'at, 1971.

³ Sharafiddinov O. Xalq sevgan adib. Said Ahmad. Tanlangan asarlar. T., "Sharq" nashriyoti, 2010. B: 5-11.

⁴ Ahmedova Sh. Yumor jilolari. T., Fan, 1998.

Bitiruv malakaviy ishning tuzilishi va tarkibi: Ushbu bitiruv malakaviy ishimiz kirish, ikki asosiy bob, 4 fasl, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat. 55 sahifa (12 434) so'zdan iborat.

I BOB. O‘zbek hajvchiligi taraqqiyotida Said Ahmad ijodining o‘rni

1.1. Said Ahmadning ijodiy faoliyati

O‘zbekiston Qahramoni, O‘zbekiston xalq yozuvchisi Said Ahmadning “Tortiq” deb atalgan birinchi kitobi hikoyalar to‘plami bo‘lib, u nashrdan chiqqanida adib hali yigirma yoshga ham to‘lmagan ekan. Shuni ta’kidlash lozimki, Said Ahmad birinchi navbatda, o‘zbek hikoyachiligi ravnaqiga munosib hissa qo‘sha oldi. Uning “Cho‘l burguti”, “Orik domla”, “Lochin”, “Xazina”, “Hayqiriq”, “Iqbol chiroqlari” kabi yana o‘nlab hikoyalari adabiyotimiz xazinasidan mustahkam o‘rin olgan. Bu hikoyalarda adib Abdulla Qodiriy, Abdulla Qahhor kabi ustoz yozuvchilarning an‘analarini davom ettirib, inson obrazini mukammallashtirishda yangi yutuqlarga erishdi. Bu hikoyalarning ko‘pchiligi sho‘ro mafkurasi qoliplarini yorib chiqa olgan, uning qahramonlari kommunistik g‘oyalarga xizmat qiladigan yuzaki va shiornamo insonlar emas, balki juda tabiiy va oddiy odamlar, ularning ishlari ham, gap-so‘zlari ham, o‘zlarini tutishi, orzu-umidlari ham tabiiy. Ular tabiiy odamlardek hayotda nimalargadir erishsa quvonishadi, xato qlishsa, adashishsa, to‘siqlarga duch kelib, muvaffaqiyatsizlikka uchrashsa, qayg‘urishadi, iztirob chekishadi. Har holda bu odamlarning quvonchlari ham, dardlari ham g‘oyatda tabiiy va ishonarli. Bu hikoyalarni jozibador qilgan omillardan biri muallif o‘z qahramonlarini dildan sevishi, ularning go‘zalligi, ma’naviy kamoloti, ruhiy yuksakligi qarshisida sajda qilishga tayyor turishi va bu tuyg‘ularni hikoyalarda shu qadar samimiy ifodalaganki, ular o‘quvchini ham hayajonga soladi, o‘quvchi ham o‘zi sezmagan holda bu sodda, ochiqko‘ngil, go‘zal odamlarni sevib qoladi. Bir necha yillar Stalin zindonlarida azob cheksa ham, surgun zulmlarining dahshatini totsa ham, har qadamida inson yovuzligining mudhishligi nima ekanini, insonning pastkashligi va razolati chegara bilmasligiga duch kelgan bo‘lsa ham, Said Ahmad baribir, insonga ishonchini yo‘qotmadi, uning qalbidagi insoniylik, insonga muhabbat sovuq o‘lkalarning sovuq tuproqlarida qolib ketmadi. Ayni shu sinovlarda toblangan gumanizm, shu gumanizm tufayli vujudga kelgan lirizm va

samimiylilik Said Ahmad hikoyalarining o'ziga xos, betakror tarovatini ta'minlaydi, ularni bugungi kun kitobxoni uchun qadrli qiladi.

Said Ahmad, avvalo, hikoyanavis sifatida tanildi. 1940- yilda uning birinchi hikoyalar to'plami – "Tortiq" yuzaga keldi.

Ko'plab hikoyalarni o'z ichiga olgan bu to'plamni Said Ahmad "mashq" deydi. Lekin yoshlarning ustози bo'lmish Abdulla Qahhor buni qattiq tanqid ostiga oladi. U: "Said Ahmad qo'lga tambur olibmi, qulog'ini burashiga, parda bosishiga, chertishiga qaraganda tuzuk bir mashq chala oladiganga o'xshaydi, lekin hali mashq chalgani yo'q. "Tortiq"dagi hamma hikoyalar shuni ko'rsatadi" – deydi. SHuningdek, Abdulla Qahhor yozuvchining o'z yozganiga mas'uliyatsizlik bilan yondoshgani, hikoyada hech qanday mazmun-maqсад yo'qligini, hikoyalarning "bema'ni", "so'z bo'tqasi" bo'lib qolganini ta'kidlaydi. Qisqasi, yosh ijodkorning adabiyotga kirib kelishi mana shunday boshlandi. Bu davrlarda u yana "Qadrdon dalalar" qissasini yozadi. Mana shular yozuvchi ijodining **birinchi bosqichi** mahsullari hisoblanadi (30-yillar oxiri-40-yillar boshi).

Said Ahmad ijodiy yo'lining **ikkinchi bosqichi** 1956- yillardan boshlanadi. Yozuvchi bu davrda bir qator hikoyalar yaratdi. Ularni mazmuniga ko'ra ikki guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruh hikoyalarda ("Ko'klam chechaklari", "Ko'klam taronalari", "Xazina", "Iqbol chiroqlari") lirizm kuchlidir. Bularda yozuvchi ishchilar hayotida uchrovchi turli voqealarni, asosan urushning odamlar turish-turmushida, qalbida qoldirgan achchiq izlarini aks ettirar ekan, o'quvchi emotsiyalarini qo'zg'atib yuboradi. Jumladan, "Turnalar" hikoyasidagi Sobir otaning boshidan kechirganlari, farzand dog'i tug'dirgan azobu izzatlar, urushdan jabr ko'rgan butun kishilar, ota-onalarning ayniqsa, dilidagi bitmas yarasi edi. "Ko'klam chechaklari" hikoyasida ham Said Ahmad urush tufayli to'shakka mixlanib qolgan bemorning o'y-xayollari (axir u erkak edi, ayoli qiyinalib pul topayotgan bir paytda to'shakka mixlanib, shipga tikilib yotishni aslo xohlamasdi), uning xotini qalbidagi xayollarga xos his-

tuyg`ularning jo`shqinligi, bahoriyligi, shu bilan birga o`z oilasiga vafodorligini ifodalab, kitobxon qalbiga osonlikcha yo`l topa oladi.

Ikkinchi guruh hikoyalarda hajviy ruh asosiy o`ringa chiqadi. “CHO`l burguti”, “CHO`l shamollari” turkum hikoyalari, “Hindcha o`yin”, “Kuchukcha”, “Kolbasa qori”, “O`rik domla” kabi asarlari shular jumlasidandir. Bu hikoyalardagi xalqimizga xos so`z o`yinlari, askiya va mubolag`alar asar tilini nihoyatda jozibador qiladi. YOzuvchining “Begona”, “Xanka va Tanka”, “Mening do`stim Boboev” kabi hajviy hikoyalari hayotda uchrab turuvchi manmanlik, ig`vogarlik, ko`zbo`yamachilik singari illatlar ustalik bilan fosh etiladi. Said Ahmad kichik hajviy asarlari bilan o`zbek radio va televideniyesida quvnoq miniatyuralar teatriga asos soldi.

1964-yilda yaratilgan “Ufq” romani yozuvchi ijodiy yo`lidagi ikkinchi bosqichning eng katta yutug`i bo`ldi. Bu roman trilogiya bo`lib, “Qirq besh kun”, “Hijron kunlarida”, “Ufq bo`sag`asida” nomli qismlardan iborat. Unda ijodkor qishloq kishilarining urush yillarida front orqasida ko`rsatgan mehnat qahramonliklari, o`zbek xalqiga xos bag`rikenglik va oriyatlilik, fidoyilik va mehnatsevarlik kabi fazilatlarni aks ettirgan. Roman shunchalik muvaffaqiyatli chiqdiki, bir paytlar yosh yozuvchini qattiq tanqid qilgan Abdulla Qahhor 1965-yili o`zining “Ilhom va mahorat samarasi” nomli maqolasida asarni quyidagicha ijobiy baholadi: “Said Ahmad bundan ko`p yillar muqaddam qo`liga tanburini olib chertganida qo`li kelishganini ko`rib, yaxshi sozanda bo`lib, yaxshi-yaxshi mashqlar chalishini orzu qilgan edik. SHu orzu ushalib kelayotibdi. “Ufq” uning ilhom va mahorat bilan chalgan mashqidir”.

Said Ahmad ijodiy yo`lidagi **uchinchi bosqich** uning ijodkor sifatidagi yetuklik davridir. Bu ayniqsa uning 1988-yilda yaratgan “Jimjitlik” romanida yaqqol ko`rindi. Asarda turg`unlik davri illatlar jamiyatning zaif tomonlari, rahbarlarning o`z obro`larini suiiste`mol qilishlari, bu yo`ldagi adolatsizligu poraxo`rliklar fosh etiladi. “Jimjitlik” romani turg`unlik yillarini kengroq va ko`p tomonlama qamrab olganligi, umumiy ruhini ochib berishga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Asosiy e`tiborini davr mohiyatini ochishga

qaratgani uchun ham muallif romaniga “Jimjitlik” degan ramziy nom qo`ygan.

Said Ahmad shuningdek, “Kelinlar qo`zg`oloni”, “Farmonbibi arazladi”, “Kuyov” kabi komediyalari bilan ham shuhrat qozondi.

Ijodkor tarjima ishlari bilan faol shug`ullangan. U B.Polevoy, A.Musatov, O.Gonchar asarlarini o`zbek tiliga tarjima qilgan.

Said Ahmadning hayotdagi yana bir yutug`i shundaki, taqdir unga Saida Zunnunovadek bir ijodkor ayolni umr yo`ldoshi qildi. YOzuvchi qatag`onga uchragan yillarda Saida opaga ko`p jabr-zulmlar, sitamlar o`tkazilgan bo`lsa-da, u o`z umr yo`ldoshiga sadoqatli bo`lib qoldi. SHu sababli ham bu ayol buyuk ehtirom sohibasidir.

Said Ahmadning hajviyot bobidagi xizmatlarini ham alohida ta`kidlash lozim. U ijodi davomida o`nlab hajviyot to`plamlarini e`lon qildi va nihoyat o`zbek hajviyotining ustasi darajasiga yetishdi. Hajv yozishga tutingan shoirmi yuki nosirnavis bormi – hammasi hozirgi paytda Said Ahmadni ustoz deb biladi. U hajviy hikoyalarda ham bir-ikki chiziq bilan insonning tugal portretini chizadi. Said Ahmadning hajvnavis sifatida qalami borgan sari o`tkirlashganini uning “Xandon pista” to`plami isbotlaydi. Muallif odamlar o`rtasida tez-tez uchrab turadigan maqtanchoqlik, chalamullalik, manmanlik, yolg`onchilik, xushomadgo`ylik, ovsarlik, meshchanlik, kaltafahmlik kabi illatlarni betakror voqealarda, shiddatli to`qnashuvlarda ochib beradi. Bu asarlardagi kulgi ilk asarlaridagi kabi anglashilmovchilikka yoki biron yuzaki qarashga asoslangan emas, balki xarakterning mohiyatidan kelib chiqadi. Hajvlardagi kulgi ham o`ziga xos salmoq kasb etadi – endi u ba`zan yengil tabassum tarzida qahramonga moyillik bilan sug`orilgan, gohida esa achchiq istehzo, zaharxanda tarzida qahramondagi illatdan hazar qilishga undaydigan bo`ladi. Harholda , Said Ahmad hajviyotidagi kulgining turlari juda ko`p va adib ulardan o`rni bilan juda yaxshi foydalandi.

Said Ahmad ijodi katta xalq jodi bilan chambarchas bog`liq ekanidan, u xalqning zukkoliogi va donoligidan keng foydalanishidan, folklor asarlariga xos

san'atkorona tildan, yuksak tasviriyy vositalardan, mukammal badiiy shakldan bahramand ekanligidan dalolat beradi. Shuning uchun ham uning hajviyoti ko'pgina teleminiaturalar uchun asos bo'ldi va xalq o'rtasida juda katta shuhrat qozondi.

Said Ahmadga eng katta shuhrat olib kelgan asar, shubhasiz, "Kelinlar qo'zg'oloni" komediyasi bo'ldi. Muallif bu asarga ham turli-tuman tajribalar, izlanishlar orqali uzoq yo'l bosib keldi – uning komediyada markaziy o'rin tutuvchi qahramoni avvallari qay bir qirralari bilan bir qator hikoyalar va hajviyalarida namoyon bo'lgan edi. Keyin esa Farmonbibini haykalday qurama obraz sifatida "Kelinlar qo'zg'oloni"da paydo bo'lib, o'zining g'olibona yurishini boshladi. Asar paydo bo'lganida ayrim tanqidchilar uning fazilatlarini, estetik qimmatini to'g'ri belgilay olmadilar. Ular asarda chuqur ijtimoiy mazmun yo'q, konflikt davr mohiyatini ifodalagan deb asarni kamsitdilar. Ammo vaqt ularning nohaq ekanliklarini ko'rsatdi – hamon asar sahnadan tushmay kelmoqda. "Kelinlar qo'zg'oloni"ning o'nlab tillarga tarjima qilinganini, ko'plab mamlakatlarning sahnalarida qo'yilgani fikrimizning isbotidir. Asar 1999-yilda Amerika sahnasida qo'yilib, katta muvaffaqiyat qozongan.

"Kelinlar qo'zg'oloni" badiiy asar, shuning uchun yozuvchi mubolag'a qilish, xayolotiga erk berish huquqidan keng foydalandi. Shuning natijasida o'ziga xos Farmonbibini xarakteri yaratilgan. Farmonbibini kelinlarining oshini zaharzaqqumga aylantiradigan zolim qaynona emas, balki talabchan, lekin adolatli, insofli, donishmand ayol. U o'z tajribasiga, yaxshilik haqidagi o'z tushunchalariga tayanib, oilaviy hayot tizginini qattiq ushlab turadi. Shuning uchun tomoshabin bu bag'ri keng, fikri teran, hayotga chuqur qaraydigan mehribon ayolni sevib qoladi.

Said Ahmad o'zbek adabiyotining chinorlaridan, oqsoqollaridan biridir. U o'z iste'dodi bilan, qalamining o'tkirligi bilan, betakror qahramonlar galereyasini yaratgani bilan bu sharaflilik nomiga sazovor bo'lgan munosib ijodkordir.

Said Ahmad (Husanxo'jayev) 1920 yili Toshkentning Samarqand darvoza mahallasida dunyoga keldi.

1939 yili oʻrta maktabni, 1941 yili esa oliy oʻquv yurtini tugatdi. Adabiyot darslari va toʻgaraklarida ijodga boʻlgan havasi ortib, qoʻliga qalam ushlagan, vaqtli matbuot uning ijod dorilfununi boʻlgan.

Said Ahmad dastlab «Mushtum» jurnalida, Oʻzbekiston radiokomitetida (1942—1943), sobiq «Qizil Oʻzbekiston» (hozirgi «Oʻzbekiston ovozi» gazetasida) (1942—1947), «Sharq yulduzi» jurnalida (1948—1950) ishlagan. Uning birinchi hikoyalar toʻplami «Tortiq» 1940 yilda nashr etiladi. Urush va urushdan soʻnggi yillarda Said Ahmad koʻplab felyeton, ocherk va hikoyalar yozgan. Uning «Er yurak» (1942), «Fargʻona hikoyalari» (1948), «Muhabbat» (1949) kabi toʻplamlari nashr etilgan. U «Xazina», «Hayqiriq», «Rahmat, azizlarim» kabi hikoyalarda ikkinchi jahon urushining dahshatli oqibatlarini hayajonli tadsvirlaydi, urush qahramonlarini ulugʻlaydi.

Said Ahmadning barcha hikoyalari zamonaviy mavzuda yozilgan. U hikoyalarda tasvirleydigan har bir voqeadan falsafiy umumlashma chiqarishga, voqealarni lirik taʼsirchanlik bilan ifodalashga, badiiy tasvirlarning xilma-xilligiga erishishga intiladi. «Choʻl burguti», «Oʻrik domla», «Lochin», «Odam va boʻri», «Boʻston», «Toʻyboshi» kabi qator asarlari Said Ahmad ijodida ham, oʻzbek nasrida ham yangilik boʻlgan.

Adib hikoyalarining bosh qahramoni ichki dunyosi boy zamondoshlarimizdir. Yozuvchi «Togʻ afsonasi», «Zumrad», «Muhabbatning tugʻilishi», «Koʻzlaringda oʻt bor edi», «Poyqadam», «Alla», «Iqbol chiroqlari» asarlarida hayotiy xarakterlar yaratgan.

Said Ahmad oʻzining hajviy hikoyalarda taraqqiyotimizga toʻsiq boʻlayotgan yaramas urf-odatlar ustidan kuladi, muhim maʼnaviy masalalarni oʻrtaga qoʻyadi. Uning «Xanka va Tanka», «Lampa shisha» kabi oʻnlab hajviyalari fikrimizning dalilidir.

Said Ahmad kichik hajviy asarlari bilan oʻzbek radio va televideniyesidagi miniatyuralar teatriga asos solgan.

Said Ahmad hikoyalardan asta-sekin yirik polotnolar yaratishga oʻtdi. 1949 yilda chop etilgan «Qadrdon dalalar» va «Hukm» (1958) qissalaridan keyin

yaratgan «Ufq» (1964) trilogiyasida urushdan oldingi va keyingi davr muammolari haqida bahs yuritadi. «Jimjitlik» (1988) romanida turg'unlik davri illatlari fosh etiladi.

So'nggi yillarda uning «Xandon pista» (1994), «Bir o'pichning bahosi» (1995) kabi hajviy hikoyalar to'plamlari chop etildi. Shuningdek, u Oybek, G'. G'ulom, A. Qahdor, M. Shayxzoda, Shuhrat, Mirtemir va S. Zunnunovalar haqida xotiralar yaratgan.

Said Ahmad dramaturg sifatida ham tanilgan. U «Kelinlar qo'zg'oloni», «Kuyov» kabi sahna asarlarining muallifidir.

Said Ahmad ham qatag'on davrining ikkinchi to'loqiga duchor bo'lgan, qamoq azoblarini tortgan ijodkordir.

U «aksilsho'raviy millatchilar guruhi a'zosi, zararli g'oyalar targ'ibotchisi» sifatida ayblanib, Qozog'istonning Qarag'anda viloyati Jezqazg'an lagerida bo'ladi. Uning «Qorako'z majnun» (2002) hikoyalar to'plami bu haqdagi achchiq haqiqatni ro'y-rost ifodalaydi.

Said Ahmadning «Yo'qotganlarim va topganlarim», 3 jildlik «Saylanma»si, «Qorako'z majnun» va «Kiprikdagi tong» to'plamiga kirgan bir qator qissa va hikoyalari uning istiqlol yillarida zavq-shavq bilan ijod etganidan shahodat beradi. Adibning ko'pgina asarlari qardosh va xorijiy tillarga ag'darilgan.

U O'zbekiston xalq yozuvchisi, Davlat mukofotiga sazovor bo'lgan. «Buyuk xizmatlari uchun» va «Do'stlik» ordenlari bilan taqsirlangan. Said Ahmad 2008-yilda vafot etdi.

1.2. Said Ahmad hajviyotining mavzu- mundarijasi.

O'zbek mumtoz badiiyatida hajviy asarlar muayyan ahamiyat kasb etadi. Chunki adabiyot inson hayotining in'ikosi sifatida odamzod turmushining kulgili jihatlarini aks ettirmasligi, insondagi illatlarni tanqidiy yo'sinda tasvirlamasligi mumkin emas. Ana shu holatning ifodasi sifatida paydo bo'lgan asarlar hajviyotni tashkil etadi. Odamzod paydo bo'libdiki, u kamchilik, nuqson, illat bilan yonmayon yashaydi. Eng olijanob odamda ham boshqalarga unchalik ma'qul kelmaydigan qandaydir nuqsonning bo'lishi tabiiydir. Inson komillikka intiladi, lekin unga to'liq erishishi deyarli mumkin emas. Shuning uchun ham odamga yig'i, dard qanchalik doimiy yo'ldosh bo'lsa, kulgi ham shunchalik ajralmas sherikdir.

Afandi latifalari, askiyalar, chandishlar, laparlar o'zbek xalqining asrlar mobaynida kulgidan bahramand bo'lib kelganligini, inson va hayotdagi kulgili jihatlarini nozik ilg'ay olganligini ko'rsatadi. Qolaversa, o'zbek tili shunday nodir xususiyatga egaki, so'zlashuvning o'zidayoq, tabiiy ravishda, kulgi paydo bo'laveradi. Chunki, o'zbek so'zlarining ko'pchiligi kamida ikki ma'noga ega bo'ladi. Ko'rinadiki, hajviy asarlarning birinchi belgisi uning tanqidiy yo'nalishga egaligi bo'lsa, ikkinchi xususiyati tasvirning kulgili tarzda berilishidan iboratdir.

Shuni aytish joizki, hajviy asarlar dunyodagi barcha xalqlarda bo'lishiga qaramay, unga munosabat turli millatlarda o'z ma'naviy-axloqiy o'lchamlaridan kelib chiqqan holda turlichadir. Chunonchi, G'arb ahli bundan necha minglab yillar oldin ham hajviyotga katta e'tibor bilan qaragan. Shu bois, bu o'lkalarda antik zamonlardayoq hajviy adabiyot rivojlangan. Bizning ma'naviyatimizda jiddiyat, andisha ustun bo'lgani uchun ham yozma adabiyotdagi hajviy yo'nalish rivojiga alohida e'tibor qilinmagan. Chunki islomiy axloq o'rinli-o'rinsiz kulishni, birovlarini hajv qilishni unchalik ma'qullamagan. Bu hol badiiy adabiyotimizda hajvchilikning juda ham taraqqiy etishiga imkon bermagan. Lekin diniy, axloqiy aqidalarning qandayligidan qat'iy nazar, hayot insonni kulgili vaziyatlar, kulgi va masxaraga loyiq odamlar orasida bo'lishga majbur qilar ekan, tabiiy ravishda, badiiy hajviyot ham yuzaga kelgan va ma'lum darajada rivojlangan.

Buni xalq og'zaki ijodida Mashrabning ayrim asarlari, Turdi, Gulxaniy, Maxmur bitiklari misolida ko'rish mumkin. Hajvda kulgi muhim o'rin tutadi. Odatda, kulgi deyilganda, quvonch, shodlik hosilasi tushuniladi. Lekin hajviyotdagi kulgi kishida faqat xursandchilik uyg'otmaydi. Chunki hajviy kulgi illatdan, kamchilikdan paydo bo'lganligi uchun hamisha g'am bilan yonma-yon keladi. Shu bois fojia hajvning astaridir degan qarash bor. E'tibor qilgan bo'lsangiz, Gulxaniy «Zarbulmasal»da tasvirlagan holatlarni o'qib kulasiz. Lekin bundan xursand bo'lib ketmaysiz. Qushlarning o'zini tutishlari, gap-so'zlari, qiliqlaridan tug'ilgan kulgi anduh va afsus bilan baqamti kelayotganligi sezilib turadi.

Said Ahmad hajviyoti haqida so'z yuritishdan oldin kulgi, uning mohiyati, badiiy asardagi o'rni va roliga alohida to'xtalishimiz lozim. Kulgi turli janrdagi asarlarda uchrashi mumkin bo'lgan hodisa, holat. Biror voqea tarkibida yoki biror obraz tasvirida kulgi, kulgili holatlar bo'lishi mumkin. Kulgi o'z o'rnida mahorat bilan, me'yorli qo'llanilsa, har qanday asarga hayotiylik, o'quvchiga qiziquvchanlik, yengil kayfiyat bag'ishlaydi. Bunday asarlarga kitobxon ehtiyoji ham katta bo'ladi.

Odatda, mutaxassislar badiiy asardagi kulgini ikki yo'nalishga ajratadilar - satira va yumorga.

Satira so'zi yunoncha turli, aralash degan ma'nolarni anglatib, badiiy asarda keng ma'noda kishilardagi yoki ma'lum bir jamiyatdagi nuqson va kamchiliklarni keskin tanqid qilish, masxaralab bartaraf etish maqsadida qo'llaniladi.

Yumor ingliz tilidagi namlik, suyuqlik so'zidan olingan bo'lib, u keng ma'noda badiiy adabiyotda yengil kulgi qo'zg'ash, hazil-mutoyiba sifatida qo'llaniladi. Bunda ijodkor ayrim nuqsonlar ustidan kinoya-kesatiqsiz do'stona, xayrixohlik bilan kuladi. Voqea-hodisalarning, jamiyatdagi insonlarning hech bir nuqsonsiz bo'lishini istab, ularni inkor etmagan holda zukkolik, topqirlik, hozirjavoblik, hazil-askiya bilan munosabat bildiriladi.

Dramatik asarlarda, ayniqsa, komediya va tragikomediyalarda kulgining ikki xil ko'rinishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bular xarakter kulgisi va holat

kulgisidir. Ularning birinchisi asar qahramonlarining xarakteriga, tabiatiga xos bo'lgan kulgi hisoblansa, ikkinchisi asarda tasvirlanayotgan vaziyatlar, holatlardan kelib chiqadigan kulgidir. Agar rus yozuvchisi Gogolning «Revizor» komediyasida ko'proq holat kulgisiga guvoh bo'lsak, o'zbek dramaturgi Sharof Boshbekov qalamiga mansub «Temir xotin» komediyasining bosh qahramoni Qo'chqor o'z xarakterining bag'oyat ajabtovurligi bilan har bir epizodning kulgili tus olishiga sababchi bo'ladi.

Kulgi misoli oftob, u inson yuzidan qahr-g'azabni olib tashlaydi. Inson borki, kulgini sevadi, uni qadrlaydi. Kulgi inson ko'nglini yoritadi, unga ma'naviy oziq beradi. Kulgi insoniyatga qadimdan hamroh. Rivoyat qilishlaricha, Odam Ato Momo Havoga muhabbat izhor qilganlarida Momo havoning qalbi sevinchga to'lib, chehrasida tabassum barq uradi. Bu insonning ilk kulgisi ekan. Shundan beri kulgi mehr va sevinch in'ikosi bo'lib, umumbashariyatga xizmat qilmoqda.

Kulgi orqali xalqning orzu-umidlari, davrning ilg'or g'oyalari aks ettiriladi. Hayotdagi salbiy hodisalar kulgi orqali beriladi. Kulgi hayotni sevishga, uni qadrlashga o'rgatadi. Adabiyotda kulgi umumiy holatda hajviyot, xususiy holatda satira va yumor orqali ifodalanadi.

Adabiyotda kulgi satira va yumor ko'rinishida namoyon bo'ladigan ikki alohida o'ziga xos teng bo'lakdir. Ularning mazmuni kulgida zuhur topadi. Hayotdagi voqea-hodisalar har xil, ba'zan bir-biriga qarama-qarshi his-tuyg'ularni uyg'otishi mumkin. Satira uchun voqea-hodisaning muhim tomonlarini kulgi yo'li bilan inkor etish, hukm qilish xarakterli bo'lsa, yumor uchun hodisaga ijobiylik bilan qarab, uning kamchiliklari ustidan kulish, uning yaxshi tomonlarini ko'rsatish xarakterlidir.

Satira haqida bir talay ilmiy tadqiqotlar yuzaga kelgan bo'lsa-da, adabiyot nazariyasi oldida uzoq vaqtdan beri yumorga aniq ta'rif berish vazifasi turar edi. Hozirgi kunda satirik, yumoristik va hayotbaxsh kulgiga boy asarlar o'rtasidagi tafovutni to'g'ri ajratish tobora zaruriyatga aylanib bormoqda. Chunki hayotda bo'lgani kabi adabiyotda ham bunday kulgi o'ziga xos vazifalarni bajaradi. Uning

vazifasi faqat kulgi hosil qilishdan iborat bo'lmay, balki u insonni yashartirishga ham xizmat qiladi.

Yumor xalqning axloqiy kuchi va qudratining ifodasi. Kulgi insonlarda quvonch tuyg'ularini uyg'otadi, ishdan, turmush tashvishlaridan charchagan kishilarga estetik zavq bag'ishlaydi. Tabiatning insonga ato etgan eng buyuk in'omlardan biri yumordir.

Yumor insoniylikning zarur belgilaridan biri bo'lib, hayotda ham, adabiyotda ham katta rol o'ynaydi. Faqat hayot haqiqati zaminida vujudga kelgan yumorgina uzoq yashashi mumkin. Lekin bu foydasiz, bo'sh bir narsa bo'ladi.

Haqiqatan ham muhabbat ruhiga ega bo'lgan kulgi inson qalbining nidosi hisoblanadi. U kishilarga turlicha ta'sir qiladi. Xalq orasida sen nimaning ustidan va qanday kulishingni ayt, shunga qarab senga baho berish mumkin, degan naql bor. Shu ma'noda, yumorni insonning ichki dunyosini yoritib beruvchi rentgen nurlariga qiyoslash mumkin.

Yumor tabiatning eng qimmatli tuhfasidir, kulgi boshiga g'am-tashvish tushgan insonning donishmand hakimidir. Shuning uchun badiiy asarlarda yumordan o'rinli foydalanish yozuvchiga shuhrat keltiradi. Hajviy yo'nalish barcha xalqlar adabiyotida jonli oqim bo'lganligini jahon adabiyoti durdonalari tasdiqlamoqda. Yumor ulug' san'atkorlarning hayotga yaqinligi, voqea-hodisalarning yashirin qirralarini ocha bilishi va boshqa juda ko'p imkoniyatlarga egaligi bilan ahamiyatlidir. Shu sababli Alisher Navoiy, Rable, Servantes, Gogol kabi so'z san'atkorlarining roli jahon xalqlari adabiyotida ham katta bo'lgan.

Hajv ko'pincha soxtalikni haqiqatdan ajratib olishda yetakchi vosita ekanligini ulug' hajvchilar hamisha ta'kidlashgan. Shu sababli jahon adabiyotida mumtoz hisoblangan ko'pchilik asarlarning asosida kulgi yotishi bejiz emas.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, umumiy kulgining o'zi bo'lmagan, har qaysi davrning o'z kulgisi bo'lgan. Har bir davr o'z kulgisi bilan birga uning obyektlarini ham dunyoga keltiradi. Bir davr uchun kulgili sanalgan voqea-hodisalar boshqa davr uchun jiddiy hisoblanishi mumkin.

Qadimiy tarixga ega bo'lgan o'zbek hajviyoti har bir davrda o'z kulgisini yaratib keldi. Zero, kulgi xalq og'zaki ijodi, yozma adabiyot bilan hamohang bo'lib, unga xizmat qilib kelmoqda. O'zbek xalqining tabiatidan kelib chiqqan, ildizi insoniyatning paydo bo'lishiga borib taqaladigan hodisalardan biri kulgidir. Hajvchilar hajviy asarlarda xalq og'zaki ijodiga, mumtoz adabiyotdagi o'lmas an'analarga suyangan holda asar voqeasidan, hodisalardan, personajlar xarakteridan, ruhiyatidan, ularning nutqidan keltirilishi an'anaviy tamoyil kasb etib bordi. Hajviy asarlardagi milliylik faqat til vositasida emas, balki asar sujeti, undagi vaziyatlardan, asar qurilishida xarakterlarning yoritilishida ko'rinadi.

Hajviyotning kamchliklarini xalq og'zaki ijodida, uning eng qadimgi namunalarida ko'rish mumkin. Ilk yozma yodgorliklar, "Avesto", qahramonlik eposlari, Siyovush, To'maris haqidagi afsonalar va rivoyatlarda kamchiliklar sifatida satira va yumor namunalarini uchratish mumkinligi haqida qarashlar mavjud.

X-XI asrlar adabiyotida Rudakiy va Ibn Sino ruboiylarida hajv, kinoya, kesatq shakllarida uchraydi, ezopona til, zarifona bayon usuli vositasi orqali komik holatlardan kulgi hosil qilinadi.

Pahlavon Mahmud va Rabg'uziy ijodida ham satira va yumor kuchli bo'lgan. O'zbek mumtoz adabiyotida Alisher Navoiy, mashrab, Gulxaniy kabi shoirlar o'zlari yashagan davrdagi kulgili holatlarni ro'y-rost ko'rsatish uchun hajvdan unumli foydalanishgan. Ular ijodida kulgili holat, mayna qilish, kinoya, kesatq, mahv etuvchi satira, o'tkir grotesk va hayotbaxsh yumor, hazil ko'rnishlarida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, Navoiyning kulgiga munosabati qimmatli va diqqatga sazovordir:

Tarki adabdin biri kulgi durur,

Kulgi adab tarkiga belgi erur.

Navoiy adabiyot tarixida birinchilardan bo'lib, kulgining qudratini va ta'sir kuchini ko'ra olgan, o'z ijodiga to'la tatbiq eta olgan buyuk hajvchidir. U hajv istilohi ostida satirani, hazil istilohi ostida yumorni tushungan, kulgi shu belgilari bilan ikkiga ajralishini to'g'ri ko'rsatgan. Shoir ijodidagi yumoristik g'azallar,

yumorga boy kichik epizodlar tuyuq va chistonlar bunga misol bo‘ladi. Insondagi fazilatlarni sof kulgi orqali olqishlash Navoiy yumorining asosiy xususiyatini tashkil etadi.

Binoiy, Mushfiqiy, Gulxaniy, Muiqmiy, Zavqiy kabi shoirlar ham kulgidan foydalanib, o‘tli satrlar bitdilar.

XX asr o‘zbek adabiyotida A.Qodiriy, Fitrat, Ayniy, Hamza boshlab bergan mavzularni G‘afur G‘ulom, Abdulla Qahhor, Said Ahmad kabi ijodkorlar davom ettirdilar.

Abdulla Qodiriy o‘z ijodining dastlabki yillaridanoq satira va yumorning ahamiyatiga alohida e‘tibor beradi. Satiraning eng muhim janrlarini taraqqiy ettirish zarurligini, o‘zi ham shu sohada ijod qilish orzusida ekanligini bayon etgan edi.

G‘afur G‘ulom umr bo‘yi kulgi shaydosi bo‘lib keldi, uning shoirlik tabiatiga, serqirra ijodiga tabassum singib ketgan edi. Shu bois kulgichilik adabiyotning bir bo‘lagi ekanligini iqtirib, unga e‘tibor bilan qarashni talab qilardi. U o‘zining “Kulgichilik to‘g‘risida”, “Yumor va satira”, “Yusufjon qiziq” kabi maqolalarda yumor haqida, kulguli shakl bilan mazmun borligi haqida fikr yuritadi. Bu esa shoirning o‘z ijodiy faoliyatida kulgining ko‘pgina ko‘rinishlaridan keng foydalanish bilan birga, uning nazariyasi ustida ham bosh qotirganidan dalolat beradi.

Hozirgi o‘zbek adabiyotida hajvchi yozuvchilar haqida gap ketganda darhol ko‘z oldimizga Said Ahmad keladi. Chunki u ayni zamonda xalqimiz orasida o‘zining hayotbaxsh kulgisi bilan mashhurdir. Said Ahmad deganda kulgining tabiati yaraqlab ketganday, go‘yoki kulgi yozuvchi ma’naviyatining ajralmas bo‘lagiga aylanib ketganday bo‘ladi.

Said Ahmad kulgisi qalbimizda pokiza tuyg‘ularni qo‘zg‘ab, yaxshilikka undaydi. Uning hajvi chuqur insonparvarlikka ega. Yozuvchi iste’dodining eng sara va dilga yaqin kulgi haqida Said Ahmad ustozlarining hajv haqidagi fikrlarini davom ettirib quyidagilarni yozadi: “Avvalo, hajvchi xalq tilini, shu tilning butun ranglari-yu ohanglarini boshqalardan ko‘ra nozik his qiladigan va unga juda

chiroyli qilib odamlar chehrasiga tabassum purkaydigan qilib aytib bera oladigan mahorat egasi bo‘lmog‘i kerak. U tinglovchini og‘ir ruhiy holatdagi muvozanatini buzib, yengil, quvnoq kayfiyat holatiga olib kiradigan bo‘lishi kerak. Kulish oson, kuldirish qiyin. Kulgisiz hayot g‘oyatda zerikarli bo‘lishini, kulgini kundalik hayotimizda juda muhim rol o‘ynashini hammamiz bilamiz”⁵.

Said Ahmad hajvning hayotdagi o‘rni va xizmatini ham to‘g‘ri ko‘rsatadi: “Hajv hayotimizni bezaydigan, ruhlarimizni yengillatadigan va shu bilan birga hayotimizdagi illatlarni turtkilab, yo‘ldan chiqqanlarni ko‘pchilik orasida po‘stagini qoqadigan g‘oyaviy qurol hamdir”⁶.

Kulgisiz hajviy asarlarni tasavvur qilib bo‘lmaydi. Biroq, bu asarlarni tekshiruvchi kulgichilik nazariyasi haqida barmoq bilan sanarli ilmiy tadqiqotlar qilingan. Adabiyotshunos U.Normatov bilan suhbatda Said Ahmad shunday deydi: “Hajvcni biz yaratamiz, ammo hajv haqida, uning adabiy tur sifatida hozirgi zamon adabiyotida tutgan o‘rni qay darajada mahorat bilan yozilgan, yozilmagani to‘g‘risida sizlar gapirishingiz kerak”⁷. Darhaqiqat, hajviyotdagi janrlar, ularning tarixi, rivojlanishi, tabiati borasida juda ko‘p ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish zarur.

Ulug‘ satiriklar va yumoristlar komizmning obyektiv hayotiy ildizlari mavjudligini qayta-qayta ta’kidlaganlar. Ular komizmni doimo hayotning, voqelikning o‘zidan qidirish kerakligini, shuningdek, voqelikni chuqur o‘rganish uchun yuksak badiiy mahoratga ega bo‘lish zarurligini ta’kidlaganlar. Said Ahmad ham yumorist, ham epik, ham lirik, ham satirik bo‘lganligidan uning asarlari uslubiy va janriy rang-barangligi bilan ajralib turadi. Biroq Said Ahmad o‘z tabiati bilan yumorga boy san’atkor. U har bir narsadan hech kim ko‘rmagan va payqamagan kulgili hodisalarni, inson harakatidagi qiziq holatlarni tezda ko‘radi va undan ma’noli kulgi chiqara oladi. Bu xususiyat uning barcha janrdagi asarlarida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Uning yumoristik mahorati lirik va ruhiy

⁵ Said Ahmad. Saylanma. Uch jildlik. Uchinchi jild. Toshkent, 1982. 558-bet.

⁶ Ushbu asar. 589-bet.

⁷ G‘.G‘ulom. Mukammal asarlar to‘plami. 11-tom, Toshkent, 1989, 587-bet.

tasvirlash mahorati kabi yozuvchi ijodining tom ma'nodagi zamonaviyligidan, o'ziga xosligidan tug'ilgan.

Said Ahmadning hajvchilik faoliyati haqidagi eng yaxshi bahoni G'.G'ulom bergan edi: "Kuni kecha bir dasta "Mushtum"ni qo'ltiqlab mening uyimdan Abdulla Qahhornikiga, unikidan chiqib menikiga qatnab biror jo'yali maslahat qidirib yurgan Said Ahmad bugungi kunda baquvvat satirik yumorist bo'lib yetishdi"⁸.

Ustozlari ishonchini oqlay olgan Said Ahmad yumordan keng foydalanishda o'ziga xos yo'ldan borib, o'z uslubini yaratdi. Jonli xalq tilidan oziqlanish uning yumorini xalqqa yaqinlashtirdi, ta'sir kuchini oshirdi, o'zbekona milliy kulgini yaratdi. Shoir bu bilan o'zbek hajviyotiga sermazmun yumorni olib kirdi, uni boyitishga xizmat qildi. Bu kulgi yozuvchi uslubini, tabiatini belgilovchi bosh xususiyatlardan biriga aylandi.

Kulgi vositasida muhim ijtimoiy-axloqiy masalalarni o'rta qo'yish, hayot haqiqatini ayta olish mumkin. Said Ahmad kulgini san'at darajasiga ko'tardi va o'z ijodida bunga erishdi. Shu tufayli uning asarlarida samimiy lirizm bilan quvnoq komizm qo'shib ketib, bir-birini to'ldiradi va hayotni mukammalroq aks ettirishga yordam beradi. Yozuvchi ijodida yumor ayniqsa, bo'rtib ko'rinadi. Buning bir qancha obyektiv va subyektiv sabablari ham bor, albatta. Yumorist hayot hodisalarini aks ettirar ekan, satirikka nisbatan keng imkoniyatga ega. Yumor tasvirlanayotgan hodisaning real ko'rinishini o'zida ko'proq saqlaydi, hodisa va uning turli ko'rinishlarini har tomonlama tasvirlaydi. Chunki satira ijobiy hodisalarni o'zining obyekti qilib ololmaydi. Yumor esa ham ijobiy, ham salbiy voqea-hodisalarni kulgili qilib tasvirlash imkoniyatini beradi.

Yumorda hayotiy dalillarni hajviy qayta ishlash satiraga nisbatan boshqacha. Satirada u tasvirlanayotgan hodisaga nisbatan salbiy his-tuyg'uni, xususiyatni kuchaytirishga xizmat qiladi. Kiyimdagi, nutqdagi kamchiliklar, kulgili yurish-turishlar, qo'l bilan qilinadigan imo-ishoralar hodisaning umumiy negativligi fonida beriladi. Satirik tasvirda eng oddiy narsalar ham salbiylikni, inkorni

⁸ G'. G'ulom. Mukammal asarlar to'plami. II tom, Toshkent, 1989, 323-bet.

kuchaytirishga xizmat qiladi. Yumorda esa, aksincha, yumoristik lavhalardagi, obrazdagi komizm – bu hodisaning umumiy ijobiyligi fonida berilayotgan detallardir. Yumor, ba’zan yumor bo’lmagan obrazlarning hajviy qirralari, personajlarning ichki yoki tashqi ko’rinishlariga tegishli xususiyatlari turli tuman shakllarda berilishidan qat’iy nazar, undagi ijobiy taassurotni buzmaydi.

Yumoristik tasvirlashda salbiy hodisalarga o’tkir baho berilmaydi, shunday bo’lsa-da, uning g’oyaviy-tarbiyaviy ahamiyati kattadir. Yumorga pafosning bir ko’rinishi deb qarash uning imkoniyatlari g’oyat kengligini ko’rsatadi.

Yumor asosida muallifning voqelikka nisbatan kulgili va ijobiy munosabati yotadi. Bu munosabat achinish, hamdardlik, beozorlik tuyg’ularida ifodalanadi. Bu esa tez-tez boshqalarga emas, muallifning o’ziga zo’r ta’sir qiladi, shu asosda o’zigagina xos bo’lgan kulgi aralashgan tanqidni yaratadi. Ba’zida yumoristik kulgiga o’z-o’zidan qoniqmaslik hissi ham sabab bo’ladi, shunday holatlar ham bo’ladiki, komik bo’lmagan unsurlar ham yumorga xos bo’ladi.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, yumor o’zining bir qator qirralari bilan insoniy munosabatlardan ajralib turadi. Unga goh achinish, goh xursandchilik, goh qoniqish, goh narsalarni komiklik chegarasidan uzoqlahstirib, ba’zan yuksaklikka, ba’zan qahramonlikka, ba’zan go’zallikka yaqinlashtiradigan faylasufona munosabatlar xos. Said Ahmad inson tabiatidagi laganbardorlik, dangasalikni yumorist sifatida kulgi ostiga oaldi. Shu ulgi to’g’ri ta’sir etsa, asar personaji to’g’ri xulosa chiqarib, shu illatdan qutulishi mumkin. Demak, yumor o’z vazifasini bajaradi, yaxshilikka xizmat qiladi.

Said Ahmad hajvining asosiy mohiyatini tashkil qiluvchi yumor yorug’ qarashlarga egaligi bilan ajralib turadi va kitobxon mehrini qozonadi.

Said Ahmadning noyob iste’dodi – tabiatan yumorga moyilligi ijodiga katta ta’sir ko’rsatgan. Bu uning nafaqat hajviy asarlarida, balki jiddiy asarlarida ham yaqqol ko’rinadi. Said Ahmad ijodidagi kulgi uning tabiatidan kelib chiqadigan, unig qon-qoniga singib ketgan xususiyat, qolaversa, uning dunyoqarashidagi, fikrlashidagi o’ziga xoslikdan tug’ilgan. Said Ahmad asarlaridagi kulgi o’quvchilarda yumor hissini o’stiradi va tarbiyalaydi.

Adib asarlarida kulgi tasvirlanayotgan hodisaga munosabatni ifodalaydigan vositadir. U hayotdagi ijobiy voqealarni tasdiqlashda, ularga xayrixohligini, muhabbatini bildirishda, shuningdek salbiy hodisalarni taniqd qilishda kulgidan unumli foydalandi. Uning asarlarida kulgining juda ko‘p shakllari uchraydiki, bu kulgi imkoniyat doirasining nechog‘li keng ekanligini ko‘rsatadi.

“Ilg‘or tabelchi” hajviyasida ayollar brigadasining tabelchisi Muhammadxonning xotinlarga o‘xshash tabiati satirik kulgi ostiga olingan, mehnatsevar qizlarning xatti-harakatlari esa yumor orqali ulug‘lanadi. Muhimi shundaki, yumoristik kulgi satirik personaj tilidan ifodalanadi: *“Qiz tushmagurlar, uxladim deguncha bir qiliq chiqarishadi, bir kuni labimga qizil surtib qo‘yishibdi, bir kuni yuzimga upa surtishibdi. Qandoq qilaman, chidayman, o‘rgilay”*⁹. Shu tariqa yozuvchi kulgini badiiy tasvirning muhim vositalaridan biriga aylantiradi.

Said Ahmad asarlarida kulgi hammavaqt faol xizmat qiladi. Uning ijodidagi yumorning muayyan manbalari mavjudki, u mana shu manbalar chashmasidan oziqlanib ilhomlanadi.

Hayot yorqin kulgili hodisalarga to‘la, shuning uchun ijodkor kulgisining bosh manbai hayotdir. Yozuvchi buni chuqur his etgan holda hamisha qaynoq hayot ichida, xalq orasida yashadi, xalq hayotini o‘rgandi. Said Ahmad yumorning hayotiy, xalqchil chiqishining asl manbai ham shu hayotning o‘zi. U hayotdagi qaysi bir hodisani tasvirlamasin. O‘zining nuqtai nazariga sodiq qoladi, ularga lirik-yumoristik jihatdan munosabat bildiradi.

“Mo‘tti” hikoyasini olaylik. Qaynoq hayotning bir parchasi hikoyadagi voqealarni saidahmadona bir usulda latifanamo hazil-mutoyibalar asosida tasvirlaydi. Hikoya qahramoni In‘omjonning birinchi marta talabalik davrida konga kelishi, kulgili ahvolga tushishi haqiqatan latifanamo tarzda hikoya qilingan. Ikkinchi marta, endi ishga kelganda soddaligi, anqovligi uchun yana kulgili vaziyatga tushadi. Mo‘tti hammani laqillatib yurgani uchun Lo‘tti laqabini olgan qiz yana boplab uni tushiradi. Yer cho‘kyapti, yelkan bilan tirab tur, men avariya brigadasini chaqirib kelaman, deb aldab chiqib ketadi. Natijada yigit do‘stlarining

⁹ Said Ahmad. Saylanma. Uch jildlik. Uchinchi jild. Toshkent, 1982, 462-bet.

kulgisiga qoladi. Ularning qochirimlari, hazil-mutoyibalari yumorni kuchaytirish bilan birga personaj qiyofasini ham ochib beradi. Bu samimiy yumor hayotiy chiqqan.

Hikoyada personajning tashqi qiyofasi bilan ichki holatidagi nomuvofiqlik kulgili holatni keltirib chiqaradi: yigitlar Mo'tti *“bultur texnikumdan kelgan bo'sh-bayovgina praktikant bolani bir soat ko'zini yumdirib qo'yib, laqillatib ketganligini”* aytishganda bu bola In'omjon ekanligini bilishmaydi. In'omjon esa qizarib ketadi, ammo lom-mim seb og'iz ochmaydi.

Said Ahmadning ustaligi shundaki, hikoyada muhabbatning tug'ilishi haqida lirizm bilan so'zlaydi. Bunda yozuvchi lirizmga yumorni singdirib yuborgan. Uning maqsadi yumor orqali yanada oydinlashadi. Asarda mehnat kishilari yig'it bilan qizning beg'ubor sevgisi yumor tili bilan ulug'lanadi. Shuning uchun soddaligi tufayli qizga yoqib qolgan In'omjon, shayton qiz Lo'tti kabi personajlar o'quvchiga yoqib qoladi. Hikoyadagi tarbiyaviy xizmatning bir qismini yumor bajaradi.

Yozuvchi asarlarida kulgini uyg'otgan manbalardan biri – uning mukammallashib borayotgan mahoratidir. U hajviy usullardan, voqeani turlicha tasvirlash yo'llaridan, tildan shu qadar ustalik bilan foydalanadiki, bu bilan asarni hayotbaxsh yumorga to'ldiradi, unga iliq bir ohang baxsh etadi. Yozuvchi **“Bosh og'rig'i”** hajviyasida boshqarma boshlig'ining subutsizligini, kotibaning esa yengiltakligini ochib bermoqchi. Kotibaning xatosi tufayli dakki eshitgan boshliq asabiylashib, “o'zidan-o'zi ming'illab” ishxonasiga kirib kelishi o'quvchida kulgi uyg'oatdi. Tasvirdagi yumoristik holat ham ziddiyatli.

Yumoristik konflikt –qahramon ichki holati bilan tashqi holatining qarama-qarshi kelishidan tashkil topadi. Personajning intilishlari bilan harakatlari o'rtasida, voqeaning shakli va mundarijasidagi “kelishmovchilikdan” kelib chiqadi va kulgi uyg'otadi. Umuman, komik konflikt hayotdagi, kishilar o'ratsidagi, ularning qiliqlari, intilishlari o'rtasidagi qarama-qarshiliklar zamiriga qurilgani uchun kulgini keltirib chiqaradi.

Qalamkash endi kotiba qiz ta'rifiga o'tadi: "...lablari qip-qizil, beli supurgining boylangan joyidek ingichka, ikki qulog'iga oftobni uzib olib qo'ygandek yaltiroq zirak taqqan, jo'xori popugidek mayin sochli qiz" ni ko'rib kulgingiz qistaydi. Uni urishmoqchi bo'lib shaylanib kelgan boshliqning avval "ko'zlarini suzib, bir-ikki marta kiprik qoqishi"dan, keyin esa "Ignadek poshnasiyu, ilon po'stiga o'xshagan noskisi"dan keyin esa chehrasi, ovozidan "qo'rqib" gung bo'lib qolish holati o'ta kulgili tasvirlanadi: "Shu alfozda yarim soatdan ortiq Iskandarov goh seskanib, goh qaltirab, goh g'azabu, goh tabassum bilan mushuk-sichqon bo'ldi". Oxiri yengilgan boshliq *"jindek boshi og'rib turgani uchun"* qizga ishdan javob berib yuboradi.

Hayotda ayni shunga o'xshash hodisalarning bo'lsihiga ishonish qiyin, biroq unda ma'lum darajada haqiqat ham bor. Bunga o'xshash kishilar uchrab turadi. Vaziyat hayotiy zaminga ega bo'lgani sababli bu mubolag'alar sizga erish tuyulmaydi. Personajlarning holatidan kitobxon huzur qilib kuladi.

Hajviya kotibaning "boshqarma" so'zini "moshqarma" seb yozgani uchun dakki eshitgan boshliqning g'azabga kelishi bilan tugaydi. Yozuvchining hajviy xulosasi unga qo'shilib kuchli qahqahani keltirib chiqaradi. Bu o'rinda adib sujetni ustalik bilan ko'rish hajviy portretlarni aniq chizish, qahramon qiliqlarini, harakatlarini, gapirishlarini ko'rsatish orqali kulgi uyg'otmoqda. Shuning uchun Said Ahmad hajviyalarida kulgi hayot haqiqati va yozuvchi mahoratining chambarchas bog'lanib kelishi tufayli maydonga keladi.

Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, Said Ahmad ijodining bir posangisida doimo hajv turadi. Adibning hajviya, intermediyalarini o'qir ekansiz, kulgidan o'zingizni to'xtata olmaysiz, bu kulgi zamirida aytilayotgan gaplardan hayratlanasiz. Hayotga, odamlarga bo'lgan ulkan mehr adib qalbidan toshib chiqqan tug'yon, ehtiros, undagi shoirona nigoh tufayli uning hajviyalari, ulardagi kulgi o'ziga xos favqulodda xususiyat kasb etadi.

Said Ahmad lirik-yumoristik hikoyalari, hajviy miniatyuralari ta'sirida baquvvat yumorist bo'lib tanildi. Uning hikoyalarida samimiy lirika hajv unsurlari bilan qorishib ketadi. Bu ikki fazilat adib ijodida hikoyadan hikoyaga o'sib bordi.

Yozuvchi asarlarida xasis kishilar obrazi uchraydi. Uning “To‘yboshi” hikoyasida xasis, qurumsoq Otaboy tasviridagi yumor uning xarakterli tomonlarini ochishga yordam beradi. Otaboyning xasisligi o‘quvchida kulgi uyg‘otadi. U ortqicha sarf-xarajatni yoqtirmaydi, hamma narsani tejab ishlatadi.

Said Ahmad “Ufq”da Otaboy obraziga qarama-qarshi xasis kishi portretini yaratadi. Otaboy tasvirida beozor yumor birinchi o‘rinda tursa, Inoyat oqsoqol tasvirida fosh etuvchi satira asosiy o‘rinda turadi. Biroq shuni qayd etib o‘tish lozimki, ba‘zan tasvirda takrorlar, me‘yordan oshirib yuborishlar ham uchrab turadi. “Cho‘l hikoyalari”dagi Kokilaning Qo‘ziboyni tuzog‘iga tushirish uchun qilgan “harakatlari” “Ufq”dagi Zebi obrazi tasviriga shundoqqina ko‘chgan. Yozuvchi bu epizodlarda ham yumordan, yumoristik ohangdan foydalangan. Biroq, takror tufayli yumorning bo‘yog‘i xiralashgandek tuyuladi.

Said Ahmad hikoyalarida xalqning turmush tarzini, ruhini, kayfiyatini jonli, shirali tilda, hayotiy tasvirlangan. “Ufq”da ham bu xususiyat yorqin ko‘rinib turadi.

Hajviyot tarixidan ma‘lumki, san‘atkorlar satirik asar yaratishda, hajviy obrazni tasvirlashda mubolag’a, bo‘rttirishdan unumli foydalanadilar. Said Ahmad yumor yaratishda ham bu usulni qo‘llaydi. Yumoristik mubolag’a, bo‘rttirishlar yumor kulgisini yaratishga xizmat qiladi. “Muzikali voqea”, “Guvala” kabi hajviy asarlardagi yumor mana shunday usul asosida qurilgan. Bu mubolag’alar zaminidagi kinoya, yumoristik piching kimga qaratilgani aniq ko‘rinib turibdi. Maktab o‘quvchilarini bo‘lar-bo‘lmasga darsdan qoldirib ishlatish (13 mashina ko‘mirni tushirishga 3-sinf o‘quvchilarini yoppasiga jalb qilish ham ayanchli, ham kulgili) yoki sobiq qushxona direktorining teatrdagi artistlarni yoppasiga musiqa chalishga majburlashi o‘ta kulgili. Bu asarda o‘z kasbini yaxshi bilmaydigan kishining nodonligi ustidan kulinadi. Bu mubolag’alar zaminida hayotiy haqiqat yotibdi. Shunga o‘xshash odamlar, ularning g‘ayritabiiy ishlari hali ham uchrab turadiki, ularni yozuvchi hajv darajasiga ko‘ratadi. Ba‘zan unda haddan ortiq bo‘rttirishlar ham uchraydiki, bir vaqtlar A.Qahhorning hazil qilib aytgan gaplariga

qo'shilmay bo'lmaydi: "Said Ahmad ba'zan kitobxon kulavermasa qitiqlab kuldiradi, yig'layvermasa ko'ziga piyoz surtib yig'latadi".

Said Ahmadning hajviy mahoratini ko'rsatuvchi yana bir muhim detal shuki, bir qator lirik hikoyalarida ichki hissiyotlarni ifodalashda ham yumordan foydalanadi.

Said Ahmadning sevgi haqidagi lirik-yumoristik hikoyalari ham o'ziga xos. Muhabbat haqidagi hikoyalar turkumi milliy yumor, milliy hazil-mutoyiba, so'z o'yini bilan to'la sug'orilgan. Bu so'zlarni to'la haqiqat deyish mumkin. Yozuvchining muhabbat to'g'risidagi har bir hikoyasida milliy yumor manaman deb yaqqol ko'rinib turadi. Yigit kishining ko'ziga tik qarashga uyaladigan, o'z muhabbatini aytishga ibo qiladigan sharm-hayoli o'zbek qizi Lutfixonni ko'rib, ko'z oldingizga zukko tabiatli Kumushbib, hozirjavob, so'zamol Ra'no, Zumradlar keladi. Ulardagi qaysidir fazilatlar unda yashiringan. Umuman, salaflari kabi Said Ahmad ijodidagi ayollar obrazining deyarli ko'pchiligi go'zallik haqidagi tushunchani o'zlarida tashib yuradilar. Shahlo ("Bahor qizlari")ni eslang. Shuning uchun adib ijodida salbiy xususiyatli ayol obrazini topish qiyin. Lutfi obraziga ham yozuvchi fazilatlarni trilogiyada yanada rivojlantiradi, romandagi Litfiniso hikoyadagi mana shunday obrazning davomchisiga aylanib boradi.

Said Ahmad hikoyadagi jiddiy qahramonlar obrazini yumor bilan bezaydi. Hikoyada yigitning xayolchanligi tufayli kulgili vaziyatga tushishi yumor manbai bo'lib, bu yumor Lutfining so'z o'yiniga ustaligida, hozirjavobligida ko'rinadi. Qahramonlarning gap-so'zlari, ular o'rtasidagi dialog hayotbaxsh yumorga boy so'z o'yini, o'zbekona qochirim asosiga qurilgan: " – Ha Tojiboy aka, osmondagi o'rdakning suvdagi aksini ushlayman deb loy kechib yuribsizmi?". Bu yengil qochirim, g'ayritabiiy o'xshatish, nomuvofiqlik (qahramonni o'rdakning suvdagi aksini ushlash uchun urinishini ko'z oldingizga keltirib ko'ring) yumorga sabab bo'ladi.

Unga javob bergan yigitning gapi ham o'ta mubolag'ali: " – Akasi, Lutfixon, siz buyursangiz netolko o'rdak, osmonga qarmoq tashlab, baliq tutib berish ham qo'limizdan keladi". Bu amalga oshmaydigan kulgili, chapani so'zlar

Tojiboyning qiyofasini aniq tasavvur qilishga yordam beradi. Yigitning maqtanib ruscha gapirishi ham yumoristik bo‘yoq bilan bo‘rttiriladi va bu kulgini kuchaytiradi.

“Achasining boshlariga bolish bo‘lmoqchi” bo‘lgan qizning gaplari, harakatlarida miliy ruh, o‘zbek qizlariga xos milliy belgilar yorqin ko‘rinib turadi. Hikoyadagi milliy xususiyatlar juda hayotiy tasvirlangan bo‘lib bu tasvirlar hammaga yaxshi tanishligi bilan esda qoladi.

Hikoyada yumorning boshqa bir qirrasini anglashilmovchilikdan keltirilib chiqariladi. Bu yumor yoshlarning muhabbatini olqishlovchi kulgi bo‘lib, jozibasiz, benishligi bilan ikki sevishgan qalbni kitobxonga yaqin qilib qo‘yadi. Chumchuqni “xira, ochopat” deb qarg‘agan qizning gapini yigit menga aytdi deb o‘ylaydi va bir necha kun arazlab yuradi. Lutfixonning “xandon tashlab kulib yuborishi” (yana kulgi yumoristik ziddiyatlarni yechib boruvchi vosita), nimchasining cho‘ntagidan shoxni olib yigitga uzatishi yumoristik ziddiyat orqasida paydo bo‘lgan anglashilmovchilikni, ular o‘rtasidagi arazni yechib yuboradi.

Yozuvchining bunday takrorlanmas mahoratini ko‘rsatuvchi muhabbat haqidagi hikoyalarga “Muhabbatning tug‘ilishi”, “O‘n sakkiz yoshing” kabi hikoyalarni misol qilib keltirish mumkin. Hikoyalarda qahramonlar qalbidagi nozik kechinmalarga, ularning ruhiyatiga yumor kulgisi shunday singdirilganki, uning nurlari personajlarning bor qiyofasini yorqin va jozibali ko‘rsatib beradi.

“O‘n sakkiz yoshing” hikoyasidagi Omonning xatti-harakatlari, sevgan qiziga gapirishlari (“Bay-bay-bay. Muncha atirga belanmasang. Rosa gupillab ketayapti-ku”) yumorga qorib berilgan. Uning qizdan rozilik olgandagi holati ham kulgili. Bu kulgi uning ruhiyatidan kelib chiqadi: “Omon mast odamga o‘xshab kalovlab qoldi. Ketma-ket uch marta qoqildi. Tolning kallagiga boshini urib olib, do‘ppisini tushirib yubordi...”.

Omonning holatini o‘qib, jilmayasiz, biroq bu samimiy jilmayish negizida uning ko‘ngliga chiroq yoqayotgan, uni shu kuyga solayotgan pok, ezgu-tuyg‘ular ekanligini chin dildan his etasiz. Sizda ham unga nisbatan xayrixohlik uyg‘onadi, qalbingizda olijanob hislar uyg‘onadi. Bunday his 18 yoshdan o‘tgan, muhabbat

qalbiga iz solib ketgan har bir insonga xosligi tufayli yozuvchi g'oyalari o'lmas asarlar sirasiga kiradi.

Hikoya oxirida yana bir nozik, lirik hamda yumoristik holat borki, bunday usulni biz ko'pincha buyuk yumorist O.Genri hikoyalarida ko'rishimiz mumkin. Uning "Sirli olma", "Tuhfa" kabi hikoyalarida kutilmagan yechim ko'pincha qayg'uli va achinarli, biroq kulgili bo'lib chiqadi. Said Ahmaddan esa kutilmagan yechim hayotbaxsh yumorga egaligi bilan farq qiladi. Qalbi muhabbat hislariga limmo-lim, osmonga chiqqisi, olamni to'ldirib qo'shiq aytgisi kelayotgan qizning holati bilan supani to'ldirib yotgan onasining holati qarama-qarshi qo'yilgan. Biroq bu qarama-qarshilik yumoristik tarzda beriladi. "Ona supa o'rtasidagi shirin uyquda yotardi".

Haqiqatdan ham bu yoshdan o'tgan, ayni damda uning uchun eng shirin narsa uyqu bo'lgan ona "g'ofilligi" sizni ranjitmaydi, hikoyani o'qiyotgandagi iliq kayfiyatingizni buzmaydi. Yumoristik ziddiyat hayotiy bo'lganligi uchun tabiiy chiqqan, uning o'z-o'zidan yechilishiga (har bir ona ham qizining baxtli bo'lishini istaydi) siz ishonasiz va tabassum bilan hikoyani o'qib tugatasiz.

Said Ahmad oziqlangan chashmalardan yana biri uning ustozlaridir. Uning mohir yumoristik bo'lib yetishuvida G'.G'ulom bilan A.Qahhorlarning xizmati katta bo'ldi. Yozuvchining o'zi ham mazkur ustozlarining kuchli ta'sirini mamnuniyat bilan e'tirof etadi: "Aslida meni hajv yo'liga G'.G'ulom boshlab kirgan. Ma'lumki, G'afur aka o'ttizinchi yillarda hajv janrlarida ijod qildi. Ixcham kulgili hikoyalarning juda yaxshi namunalarini yaratdi. Men shu hikoyalar ta'sirida adabiyotga kirganman. Keyinchalik bu buyuk yozuvchi bilan yaqindan tanishishim, undan rostmana ijodiy ta'lim olishim hajvga bo'lgan intilishimda juda katta yordam beradi. Undan keyin A.Qahhor hikoyalaridagi siqqlik, so'zni isrof qilmaslik, tagdor gap aytish san'ati men uchun bir darslik xizmatini o'tadi".

Har qanday yozuvchi ustozlaridan o'rganadi, ta'sirlanadi. Agar tabiat ato etgan haqiqiy talant bu ta'sirlanishdan ijodiy oziqlansa, taqlid qilmay, ulardan san'atkorlik sirlarini o'rganib o'ziga xos yo'ldan borsa, takrorlanmas talant egasi sifatida nom qozonadi. Albatta, tabiatida kulgiga moyillik, kuldirish layoqati,

iste'dodi bo'lmagan odam o'zgalardan bu fazilatni olmaydi, o'zlashtirmaydi. Hajviy an'analar doirasidan tashqarida kamol topishi ham dargumon. Haqiqatan ham Said Ahmad G'.G'ulomning xalqchil yumori, A.Qahhor satirasining eng yaxshi an'analari ruhida tarbiyalandi, ular kulgusidan ilhomlanish uning o'ziga xos takrorlanmas kulgi san'ati yaratishiga samarali ta'sir ko'rsatdi.

Ma'lumki, A.Qodiriy va A.Qahhorda satira ayovsiz va fosh qiluvchi ruhda bo'lib, yumorga nisbatan uning salmog'i katta. Ularning ayovsiz kulgusiga ba'zida beozor kulgi qo'shiladi.

G'.G'ulomda esa satira va yumorning parallel kelishi, ko'pincha bir-biriga singishib kelishi bo'rtib ko'rinadi. Said Ahmad esa ulardan farqli o'laroq G'.G'ulomga sal yaqinroq. Biroq o'ziga xoslik seziladi. Uning satirasi ustozlariniki kabi ayovsiz bo'lmay, satira bilan boshlangan kulgi yumorga o'tib ketadi. Ko'pincha esa yumor kulgisi ustunlik qiladi. Yana bir katta farqi shundaki, uning jiddiy asarlarida ham yumor bo'rtib ko'rinadi.

Said Ahmad G'.G'ulom ijodiga hurmat va ixlos bilan yondashadi. Ularning xalqchil yumorida mushtarak tomonlar juda ko'p. Komik obrazlar mohiyati, kulgili vaziyatlar yaratish, hajviy portretlarni tasvirlash kabi jihatlari bilan muqoyasa qilinsa, har ikkala adibning umumjihatlari va individual xususiyatlari namoyon bo'ladi. Bu xususiyatlar ular asarlarining, ayniqsa, hikoyalarining tashqi jihatdan parallel bo'lishidan ko'ra ichki jihatdan, emotsional yumoristik ohang bilan ajratish mumkin bo'lgan o'xshashlikda yaqqol ko'rinadi.

Ikki yozuvchi ijodini qiyosiy o'rganishda narsalarning qadri bir-biriga qiyos qilinganda yaxshi bilinadi. Agar ikki yozuvchi bir turda ijod qilib, bir-biriga qandaydir o'xshashligi bor ekan, binobarin, ularning parallel joylarga qo'yib, bir-biriga qiyosan baholashdan boshqa iloj yo'q, eng odil tarozi shudir.

Xalqimiz kulgini, hazil-mutoyibani sevadi, askiyani yaxshi ko'radi, bu mutoyibalardagi favqulodda o'xshatishlar hamda hozirjavoblikdan huzur qiladi. Said Ahmad ham ustoz G'.G'ulom kabi xalqimizning ana shu fazilatni chuqur o'rgangan va ijodiga buni singdirgan. Bu ikkala yozuvchining qalami hajvga tomon qaratilganda ularning ijtimoiy va estetik qarashlari, ijodiy o'y-fikrlari,

asarning tabiati bir-biriga yaqin bo‘ladi. Ularning har biri haqiqiy hajvchilarga xos bo‘lgan xususiyatlarni yuksak darajada egallagan: ulkan va badiiy talant, xalq qalbiga yaqin askiya, hozirjavoblik, zukkolik, xalqchillik G'.G'ulom bilan Said Ahmadni yaqinlashtiradi, ular kulgisiga o'xshash emotsional bo'yoq beradi. Ularni hayotbaxsh va samimiy, quvnoq va ezgu kulgi qarindoshlashtiradi.

G'.G'ulom va Said Ahmad nozik va samimiy yumorning chaqnab turgan ustalari bo'lib yetishdilar. Ular yumoristik kulgini san'atning yuqori darajasiga ko'tardilar. Shuning uchun ularning ko'pchilik asarlari yumoristik pafos bilna yo'g'rilgan. Ularning kulgisi insonni komillikka eltuvchi yo'lga olib chiquvchi, uning estetik tuyg'ularini tarbiyalovchi yumordir.

Kulgining mohiyatini tushunish hamma millat uchun bir xil. Shuning uchun kulgining manbai va mohiyatining birligi uni barchaga tenglashtiradi. Biroq kulish yo'llari, usullari har bir xalq uchun alohida holda ikkala yozuvchi uchun kulgi yaratish printsiplari deyarli bir xil. Ular kulgini asar voqeasi – mazmunidan, personajlarning sajiyasidan, ruhiyatidan, nutqidan keltirib chiqaradilar. Shuning uchun ularning kulgisidagi milliylik faqat til vositalarida emas, balki eng avvalo, xalq hayoti, uning asarda tasvirlanishida, sujet, undagi vaziyatlar, xarakterlarning yaratilishi, harakatlari, qiliqlarida ko'rinadi. Hatto ularning kulgi haqida estetik qarashlarida ham ko'zga tashlanadigan mushtarakliklar ham talaygina.

Shunda qaramay, bu ikki yumorist badiiy kulgisining har biri takrorlanmas va noyob bo'lib qolaveradi.

G'.G'ulom kulgisi bir oz qayg'uli, bir oz achchiq va ba'zan satiraga moyil. Biroq, "Shum bola" hamma uchun abadiy "quvnoq" kitobdir. Ulug' gumanistning hayot haqidagi achchiq falsafasi, "ko'zyoshi aralash" qayg'uli kulgisi badiiy fantaziyaga qo'shib berilganligi uchun shunday bo'lib qoladi. Said Ahmad G'.G'ulom nasridan hayotbaxsh yumorni, kulgili voqea-hodisa yaratish yo'lini, hajviy obraz sajiyasini, xalq ijodiga, tiliga yaqinlikni o'rgandi.

G'.G'ulom satirik obraz yaratishda mubolag'a, grotesks qochirim va so'z o'yinlarida unumli foydalangan. Shuni ham qayd qilib o'tish lozimki, ikkala

yozuvchi kulgini kuchaytirish maqsadida badiiy tasvir vositasi – yumoristik mubolag’ani ishlatadilar.

Said Ahmad esa yumoristik obraz yaratishda shu usulni keng qo‘llaydi. U bo‘rttirish, mubolag’ani kuchaytirish, kulgi ohangini oshirish yo‘lidan boradi. Uning **“Qo‘li qichigan chol”**, **“Ishqida”** kabi miniatyuralaridagi kulgi ana shunday o‘ta mubolag’a asosida qurilgan. Hatto yozuvchining o‘zi “Sinovchi ichuvchi”da lof bilan mubolag’aning birlashib ketganligini, biroq bu yerda shunchaki kulgi qo‘zg‘ash uchun ishlatilganligini ham tan oladi.

“Qo‘li qichigan chol”da pensiyaga chiqqan cholning uyda o‘tirolmay ko‘rsatgan “karomatlari”dan bezor bo‘lgan kampir uning ustidan zavod direktoriga arz qiladi. Yozuvchi cholga kampir tilidan tavsif beradi, kampirning kulgili so‘zlaridan cholning kimligi, qiyofasi yaqqol ko‘rinadi. Yangilikka intilgan chol o‘zining tinib-tinchimasligi bilan kitobxonga katta taassurot qoldiradi.

Kampirning so‘zlari yumoristik mubolag’a asosiga qurilgan, ayniqsa, xolodilnikni buzgani uchun arz qilayotganda yumoristik ziddiyat va nomuvofiqlik kulgini kuchaytiradi:

“ – Ergash: Buzganim yo‘q. Faqat sal g‘uvillaydigan bo‘lib qoldi, xolos.

– Kampir: Ha, g‘uvillamay o‘lsin. Bir g‘uvillaganda qo‘shnilar dod deb chiqadi. Ilgari sovutar edi. Endi ichiga narsa qo‘ysak qaynatvoryapti.”

Hajviya oxirida cholning ustidan ariza yozgan kampir uning ishga ketganidan quvonadi. Kampirning kulgili so‘zlaridan uning choliga mehribonligi, jonkkuyarligini anglash mumkin. Said Ahmad yumor orqali yangilikka o‘ch chol va jonkuyar kampir obrazini yorqin tasvirlay olgan.

Adibning «Qoplon» hikoyasi satirik asarning yaxshi namunasi boiib, kishilardagi xushomadgo‘ylik, laganbardorlik, o‘z manfaati yoiida andisha-mulohazaga bormay surbetlarcha ish tutishi, odamlarni amal kursisiga qarab munosabat ko‘rsatishi kabi yaramas illatlar tanqidiga bag‘ishlangan. Hikoyadagi Qurbonboy obrazi misolida yozuvchi o‘zini hali tanimagan rahbarlar pinjiga kirishning nozik yo‘llarini topib olgan, hech bir istiholasiz laganbardorligini oshkora ko‘rsatib, xo‘jayinining polini yuvib, gilamini ham qoqib berishdan

orlanmaydigan, vaqti kelganda shartta yangi boshliqqa xizmat qilib ketaveradigan oriyatsiz, ablah bir shaxs qiyofasini ko'rsatib beradi. Tillayev ham, uning xotini ham Qurbonboyning kimligini anglamay, ularga qilib yurgan xizmatini o'zlaricha yaxshilikka yo'yib yuradilar. Bu ish vaqtinchalik vazifa uchun qilinayotgan makkorlik ekanini tushunmaydilar. Shu bois Qurbonboyga ixlosi oshib, Tillayev uni mashina yuvuvchidan garaj mudiri muovini vazifasiga ko'taradi, uyi tomini yopib olishi uchun anchagina shifer, tunuka tushurib beradi. Qurbonboy esa ishi bitguncha girdikapalak boiib, har qanday mayda-chuyda oilaviy yumushlarni orlanmay bajarib, yangi boshliq tayinlanishi bilan Tillayev xonadonidan batamom yuz buradi. Xushomadining asosiy vositasi boigan it - Qoplonni olib ketib, yangi rahbarga ham xuddi avvalgiday alfozda taqdim qiladi. Uning surbetligi shu qadar kuchliki, Qurbonboy Tillayevni yangi boshliqnikida ko'rib qolganida, nomiga bolsa-da uyalmaydi ham. Hatto it eski xo'jayinini tanib, dumini likillatib erkalangani holda Qurbonboy yangi rahbarning charm to'nini artib turaveradi. Hikoya so'ngida Tillayev Qoplonni ko'rib, «Bu itni taniyman» desa-da, achchiq istehzo bilan aytilgan bu so'zlarni asli Qurbonboyga qarab qo'yib aytadi. Demak, «it» deb Qurbonboyni nazarda tutadi. Yozuvchi bu bilan Qurbonboy kabi buqalamun kimsalar, ablah odamlarni jamiyatda, insonlar orasida o'rni boiishi kerak emas, degan g'oyani ilgari suradi.

Said Ahmadning «Sobiq» nomli ikkinchi hikoyasi achchiq, alamli kulgidan yiroq, hajviy, sof yumoristik yo'nalishda. Yozuvchi voqeani asar qahramonining tilidan hikoya qilarkan, jamiyatimizda, halol kishilarning xatti-harakatlarida paydo boiayotgan dabdababozlik, nozarur yumushlarga chalg'ib, kulgili vaziyatlarga tushib qolishi kabi nuqsonlar ustidan yengil kuladi. Katta maqsadlar yo'lida intilayotgan yaxshi bir mehnatkash insonni asrab-avaylash, uning kuchidan oqilona foydalanish, har bir odam o'z o'rnida bo'lib, o'z vazifasini sidqidildan bajarishi lozimligi kabi masalalar hajviy yo'sinda tasvirlangan vaziyatlar orqali anglashiladi.

Sho'rolar davrining turg'unlik zamonlarida har narsani mafkuraga bogiash odat tusiga kirgan edi. Hikoya qahramoni ham paxta terishda jonbozlik ko'rsatib, hech kutilmaganda dabdababozlikning nishoniga aylanadi. Eng ilg'or paxtakor deb,

asosiy ishini yig'ishtirib, turli kerak-nokerak majlis, kengash, yig'ilishlarga borishga majbur bo'ladi. Endi dalaga chiqaman deganda, bir kinochilar, bir rassomlar kelib g'animat vaqtini behuda o'tkazadi. Yozuvchi bu xatti-harakatlarning bema'nilashib ketganini ta'kidlash uchun kulgining mubolag'a, lof kabi badiiy tasvir vositalarini qo'llaydi. Ya'ni paxtakor qahramon rayon o't o'chirish ko-mandasining pensiyaga chiqayotgan keksa xodimini tabriklashga yuboriladi. Tarvuzni butun yutib, o'yin ko'rsatadigan polvonni qutlashga chiqadi. Oxiri yosh drujinachilar bilan rayon markazidagi somsapazlarni tekshirgani o'tlanadi. Xullas, yozuvchi kulgili vaziyatni mubolag'a priyomi orqali yanada kuchaytirib, o'quvchida shodon qahqaha paydo qiladi va bu bilan jamiyat rivojiga xalaqit berayotgan may da nuqson, kamchilik-larga e'tiborni qaratadi.

Har ikki hikoyada ham yozuvchi badiiy tilning xalqona, nozik qochi-rimli, shirali, ko'p ma'noli xususiyatlaridan keng foydalanadi.

G'.G'ulom va Said Ahmad hajviyasida Sharq xalqlari orasida keng tarqalgan folklor materiallaridan foydalanishda hamohanglik ko'rinadi. G'.G'ulom Mamajon obrazini yaratishda Sharq afsonalaridagi "Ming bir kecha" hikoyalarida tasvirlangan Abutanbal obraziga murojaat qiladi. Said Ahmad bir qancha hajviyalarida ("Tabelchi Muhammadxon", "Sinovchi ichuvchi") yalqov kishilar obrazini yaratadi. "Ufq"dagi Oxun kabi personajlar ham shu an'anaga tayanib yaratilgan. Biroq Said Ahmad yaratgan obrazlarda qahramonlar shunchaki yumoristik tarzda tasvirlanadi xolos. G'.G'ulomda esa yumor bilan boshlangan kulgi, satiraga o'tib ketadi. Satirik kulgi obrazni to'la ochib berish uchun xizmat qiladi.

G'.G'ulom va Said Ahmad hajvlaridagi yaqinlikni ularning xalq latifalaridan foydalanishlarida ham ko'rish mumkin. "Onangni Uchqo'rg'ondan ko'rar ekansan" degan ibora bilan bog'liq latifa "Shum bola"da quyidagicha keltiriladi:

– O'zing qaysi qishloqdan bo'lasan?

– Uchqo'rg'ondan, - dedim ensam qotib.

– Shunaqa degin, bolam, men uchramaganimda onangni Uchqo'rg'ondan ko'rar ekansan. Domla-pomlaga borganmisan?"

Said Ahmad bu iborani “Ufq”da bir necha o‘rinda qo‘llaydi va uning kelib chiqishi bilan bog‘liq latifani ham keltiradi. Asar personajlaridan biri bo‘lgan Jo‘ra polvon tilidan keltirilgan askiyada bu iborani ishlatadi: “Esh bu taraflarga kelolmaydi. Uchqo‘rg‘onga kelib, Uchqo‘rg‘ondan ketadi. G‘.G‘ulom xoxolab kuldi. – Endi Esh polvonni Uchqo‘rg‘ondan ko‘rarkanmizda. Hammalari barobar kulib yuborishdi”.

Ikkala epizodda ham kulgi unsurlari mavjud. G‘.G‘ulom kulgisida kinoya, nish, shum bolaning daydiligiga piching qilish bor. Said Ahmad kulgisida ham bir oz kinoya bor. Biroq, u nishsiz kinoya, buning ustiga kulgi askiya, qochirim shaklida berilib, xalq o‘rtasida aytilib, quvnoq qahqahani keltirib chiqarayapti. Bu ikkala yozuvchining kulgili tafsil (detal) topish va ishlatish mahoratida ham o‘xshashliklar ko‘rinadi. Ularda hayvonlar obrazi shaxslarning kulgili xarakterli belgilarini aniqlashga yordam beradi. G‘.G‘ulomning “Hiylai shar‘iy” hikoyasida sigir obrazi, Said Ahmad hajviyalaridagi xalqchillik xususiyatlaridan yana biri ularning xalq jonli tilini qudratining ta‘sirini namoyish qila bilganliklaridadir. Jonli xalq tili boyliklaridan ustalik bilan foydalanishni har bir komik tasvirda, komik personajlar nutqida, tasvirlanayotgan kulgili voqeaning mohiyatini ocha bilishda, portret qirralarini chizishda ko‘rish mumkin. Quyidagi kulgili ohangga ega ibora G‘.G‘ulom ning “Shum bola”sida “Toshkentning tarig‘ini yegan chumchuq Makkatullodan qaytib keladi” tarzida berilsa Said Ahmad ning “Ufq” romanida “Qashqar qizining qo‘lidan don yegan chumchuq Makkatullodan qaytib keladi” tarzida bir oz mubolag‘anamo ishlatiladi.

Mana shu kabi kulgiga boy ifoda va iboralarni, so‘z o‘yinlarini ikkala yozuvchi hikoyalarida, nasriy yirik asarlarida ham uchratish mumkin. Umuman, folklorga xos kulgili tasvirlar, komik vaziyatlar realistik tavsiyalar bilan birlashib, bir butunlikni tashkil qiladi. Bu asarlardagi kulgining xalqchilligini ta‘milovchi omildir. Shuning uchun xalqdagi ishonch ruhi, kulgiga bo‘lgan intilish ikkala yozuvchi hajvida ham yetakchi tamoyilga aylanadi. G‘.G‘ulom kulgisining muhim xususiyati shundaki, unda satira va yumor doimo birga keladi, hajv bilan hazil-mutoyiba birikib bir butunlikni tashkil etadi. Shum bola ba‘zi harakatlari bilan

personajlarni satirik kulgiga duchor etadi (tandir ichidan turib ”oshiq”larni fosh etishi), ayni chog’da faqat bolaga qaratilgan sho‘x, beg’ubor kulgi – yumor bola sajiyasidagi yetakchi xususiyatlarni ochib berish bilan uzviy bog’liqdir.

Said Ahmad qahramonlarida ham shunday xususiyatlar mavjud. Biroq uning kulgisida yumor yetakchi o’ringa chiqadi va ko’p ma’nodlilik xususiyatida ega. “Cho’l hikoyalari”dagi personajlar, voqealar tasvirida, shuningdek Asrora obrazida buni yaqqol ko’rish mumkin. Shuning uchun Said Ahmad kulgusida yetakchi xususiyat – asosiy kulgi halol, pokiza kishilarni, hayotning bebaholigini ulug’lash, hayotiy quvonchni uyg’otib, insonlarga muhabbat, yaxshi kayfiyat bag’ishlashga, ularda insonparvarlik tuyg’usini alangalatishga qaratilganlidir.

Said Ahmadning nafaqat hajviy, balki jiddiy asarlarida ham doimo ko’p qirrali yumorning biror qirrasi albatta ko’rinib turadi. Uning asarlarida hech kimnikiga o’xshamaydigan o’zgacha ohang, o’zgacha tarovat va kuch aks etadi.

II BOB. Said Ahmad hajviy asarlarining badiiyati

2.1. Adib hajviyotida xalq og'zaki ijodiga xos tasviriyl vositalarning o'rni

Said Ahmad kulgusining sarchashmalaridan yana biri bu xalq og'zaki ijodidir. Har bir yozuvchi yoki shoir xalq ijodiyotidan oziqlanadi. Bu esa ijodkor mahoratining yuksalib borishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan qarasak, og'zaki ijodning yozma adabiyotga ta'siri biror bir yozuvchining ijodi misolida yoki ma'lum bir davr adabiy jarayoniga bog'liq holda yoritilgan. Bu mavzuga bag'ishlab N.Mallayev, O.Sobirov, G'.Mo'minov, M.Hakimovlar ilmiy tadqiqotlar olib bordilar. Hamza, A.Qodiriy, Oybek, G'.G'ulom, H.Olimjon kabi shoir va yozuvchilarning xalq og'zaki ijodiga munosabati masalasi olimlarimiz tomonidan o'rganilgan. Biroq, bu sohada yana ancha ishlar qilinishi kerak.

Shu jihatdan Said Ahmad ijodiga nazar tashlagudek bo'lsak, uning folklorga munosabati yetarli darajada tatqiq etilmaganini qayd etishga to'g'ri keladi. Shu boisdan adib kulgusining o'ziga xosligini, xalq kulgusiga munosabatini, uning folklor bilan bog'liq qirralarini imkon qadar o'rganish muhim ilmiy-amaliy qimmatga molik.

Said Ahmad ijodiga bag'ishlangan ilmiy ishlarda tekshirish obyekti boshqa masalalar bo'lganligidan bu xususida yo'l-yo'lakay fikr bildirilgan. Shuni e'tirobarga olib adibning xalq kulgusiga munosabatini tatqiq etish hajvining ijodini to'g'ri va aniq baholashga yordam beradi.

Said Ahmad kulgusining yuksalib borishga xalq ijodiyotining juda ko'p janrlari muhim ta'sir ko'rsatdiki, bularning hammasini birma-bir sanab o'tishning imkoniyati yo'q. Binobarin, Said Ahmadning askiya-yu latifalardan foydalanib, ularga sayqal berib, o'ziga xos yo'ldan borgani, asardagi

qahramonlarning ba'zan xususiyatlaridan, badiiy priyomlardan ijodiy foydalanish mahoratiga to'xtalishning o'ziyof kifofa. Zotan, Said Ahmad butun ijodi davomida xalq ruhiga sodiq qoldi, uning namunalarida mujassamlashgan xalq qalbini, tabiatini, zukkoligi va donoligini, samimiy kulgusini o'z asarlariga ko'chirishga intildi. Xalq ijodiga bunday munosabat yozuvchi asarlariga, qolaversa, kulgisiga teran xalqchillik baxsh etdi, uning beqiyos yumorini boyitdi, noyob va kutilmagan obrazlar yaratishga, dono hikmatlarni eslatuvchi ma'nodor iboralar qo'llashiga keng yo'l ochib berdi.

Hajviyot tarixiga nazar tashlanganda, shunday bir holni ko'rish mumkin: komiklikning o'zi (yunoncha –quvnoq, kulgili so'zdan olingan) qadimgi Yunonistonda uzum xudosi Dionis sharafiga xursand bo'lgan, ajoyib kiyingan kishilarning qishloqchasiga bayram qilishi munosabati bilan kelib chiqqan. Shu tariqa komiklik, kulgining o'zi azaldan xalq hayoti, ijodi bilan vobasta paydo bo'lgan, rivojlangan, keyinchalik u yozma adabiyotga o'tgan. Shuning uchun xalq og'zaki ijodi satirik va yumoristik kulgiga boy bo'lib, latifalarda, payrov va askiyalarda, xalqning jonli tili, iboralarida o'zining yorqin ifodasini topgan. Binobarin, kulgi xalq ruhini ko'tarish, shodligi va g'amini ifodalash, uni yengillatish uchun kuchli vosita bo'lib xizmat qiladi.

Yozma adabiyotda mana shu kulgidan unumli foydalanish xalq ruhini ifodalashda katta ahamiyatga ega. Kulgi kishilar xarakterini, murakkab ichki dunyosini oydinlashtiradi, voqea-hodisalar bayoniga ixchamlik beradi. Yozuvchi ijodiy-estetik qarashlarini ochishda vosita rolini o'ynaydi. Shu nuqtai nazardan qaraganda Said Ahmad kulgisi xalq ruhiga yaqinligi sababli o'zida milliylik, xalqchillik xususiyatlarini mujassalashtirgan. Adib xalq og'zaki ijodining janrlaridan biri bo'lgan askiyalarga, uning turli shakllariga, usullariga, usullariga katta e'tibor berdi. Buni uning hikoyalarida, "Ufq"da kulgiga qorilgan lavhalar, xalq donoligi namunasi sifatida yaratilgan askiyalar, original kulgili vaziyatlarda ko'rish mumkin.

Said Ahmad xalq yumorlaridan, kinoya, qochiriqlardan, serqahqaha askiya, hazil-mutoyibalaridan barakali foydalangan. Kulgili ifodalarnigina emas,

epizodlarni hayotning o'zidan ko'chirib olgan. Shu tufayli asarga xalq ruhini sngdirgan, shu ruhni o'zida mujassamalshtirgan yumoristik kulgida bitmas-tuganmas askiyadir. Askiya qahramonlarga nutqiy xarakteristika berishning muhim vositalaridan biridir. U xarakterlarga harorat, voqealarga dramatizm baxsh etadi. Mohir san'atkor askiya vositasida personaj ma'naviy dunyosining nozik tebranishlarini xaarkterining iroda yo'nalishini ochadi, ochilmagan xususiyatlar yuzaga chiqadi.

Yozuvchi askiya yordamida personajlarning xalq va yurt ishiga munosabatini, xulq-atvorini ochib beradi.

O'zbek xalqining azaldan askiya, payrov, lofga ishqibozligini chuqur his etgan, o'zi ham tabiatan quvnoq bo'lgan Said Ahmad asarda askiyadan, uning usullaridan mahorat bilan foydalanibgina qolay, o'zi ham original askiya namunalarini yaratdi. Bu askiyalar o'tkirligi, ixchamligi bilan xalq kulgisining eng tayyori, eng nozigi, eng yoqimligi bo'lgan xalq askiyalariga o'xshab ketadi va kitobxonda quvonch hislarini uyg'otadi. Kitobxonnni zararli, yomon narsalardan kulish, yaxshilikka intilish va shu asosda hayot go'zalliklarini qadrlashga o'rgatadi.

Yozuvchi U.Yusupov, Y.Oxunboboyev kabi xalq yo'lboshchilarining xarakterlarini ochib berishda, ularning mehnat ahli bilan yaqinligini ko'rsatishda xalq ruhiga mos askiyalarni to'g'ri ishlatadi. Bunday deyishning sababi bor. "Qir besh kun"da yozuvchi o'zi bevosita ko'rgan, shohidi bo'lgan oqealar, hayotdagi kishilar haqida yozadi, ularning tabiatini, quvnoqligini xussi o'ziday, boricha, haqoniy ko'rsatsihga harakat qiladi.

Bunda adib o'zi yaratayotgan askiyaning ham u orqali chiqayotgan kulgining ham tabiiyligini ta'minlaydi. U.Yusupovning dono, oddiy odamlar bilan dehqoncha gaplashmasa to'ymaydigan hazilkash inson ekanligini kanal qurilishidagi voqaelarda jumladan, Azizxon bilan qilgan suhbatlarda ko'rish mumkin. Bunday o'rinlarda askiya, o orqali yaratilayotgan yumor kulgisi tarbiya quroliga aylaandi, kitobxonni mana shunday kishilardan o'rnak olsiga, hayotda ularga ergashishga undaydi. Bundan tashqari,asarda rais Usmonxo'jayev o'tkir

askiyachi, quvnoq, hazilkash, xalqparvar inson sifatida tasvirlaandi. Qurilishdagi ayollarga bayroq topshirish epizodida, ayniqsa, xotinlar bilan dadil askiyaga kirishishida unda xalq askiyachilariga xos hozirjavoblik, topqirlik xususiyatlari jamlanganligini ko'rish mumkin.

Said Ahmad bu lahzalarda voqea-hodisalar bayoniga, asar g'oyasiga askiya orqali kulgini qorishtirib yuboradi. Kulgi adibning maqsadini kitobxonga yetkazuvchi vositaga aylanadi, demak, obrazlar bayoni, komik vaziyatlar, holatlr tasvirning askiya bilan bog'liq holda berilishi bu epizodlarning ohangdor, ravon chiqishini ta'minlaydi. Busiz mazkur epizodlar o'quvchini o'ziga jalb qilolmaydi, hissiz, oddiy bayonchilikdan iborat bo'lib qoladi.

Askiyada laqab ishlatish qadimgi an'anadir. Bu asar sujetini ochib berishda, voqea-hodisalarni kulgili tasvirlashda, obraz qirralarini yoritishda hamda so'z oy'inlari bilan kulgi chiqarish maqsadida ishlatiladi.

Askiyada bir ilmoq bo'lmasa kulgi chiqmaydi. Askiya hozirgi vaqtda ikki vazifaga xizmat qilishi kerak. Biri xalqimizning yangi hayot yo'lidagi maqsadini va kurashini ifoda qilishi, ikkinchisi hayotimizdagi salbiy holatlarni tanqid qilib, xalqimizni estetik tomondan tarbiyalshi zarur. Laqab askiyanng bu vazifasini yengillashtiradi.

Xalq askiyasining bunday ichki xususiyatlarini yaxshi bilgan Said Ahmad uni ijobiy o'zlashtirdi. O'z asarlarida o'ziga xoslik bilan ularni adabiyilashtirdi. Dalillarga murojaat etamiz: asardagi obrazlardan biri Ikromjon kanal qurilishida Ro'zi degan uyg'ur yigit bilan birga ishlaydi. Bu yigitni hama Oxun deb chaqiradi. U shirali, mayin ovoza bir qo'shiqni doimo xirgoyi qilib yuradi, shu qo'shiq tufayli "Guloyim" degan laqab ham orttirgan. Ammo unda bir oz yalqovlik hssi borki, biror kishi ashula ayt desa bo'ldi, do'ppini buklab og'ziga qo'yadi-da, guloyimni boshlaydi, ish qolib ketadi. Shuning uchun sherigi boshqasi bilan ishlamoqchi bo'ladi, u buni eshitib, "serrayib; qotib qoladi. Bu epizodga yumoristik ohang berib, muallif Oxun ustidan kuladiki, bu kulgi kinoyaviy xarakter kasb etadi. Chunki kulgi Oxunning ishyoqmasligi, dangasaligi tufayli kelib chiqqan, qo'zg'atayotgan laqab ham Oxun obrazini yumor orqali ochib berishga xizmat

qiladi. Bu yerda Oxun sevib aytgan ashulani nomi “Guloyim” unga laqab qilib berilishi qochiriq yumordir.

Yozuvchi Oxun ustidan kulish bilan birga, uning askiyaga usta ekanligini ko‘rsatadi: “Oxunning qotib, serraygancha qolganini ko‘rgan Ali polvon hammaga eshitadigan qilib, askiyaga oldi: Ha, Guloyim, nima bo‘ladi, yana beva bo‘lib qoldingmi? Oxun ham gapga bo‘sh kelmaydigan xilidan edi. Darrov javob qildi: “Qashqar qizinng qo‘lidan don yegan chumchuq Makkatillodan sakkiz marta qaytib keladi. Buning chumchuq ham emas, yuvvoshgina musicha ekan, Makkatillodan qaytib kelish u yoqda tursin, uyini topib ketsa ham jon deyaver”.

Oxun qilgan askiya kuchli qahqahaga sabab bo‘ladi. Voqealar rivoji shuni ko‘rsatadiki, kuchli askiyadan keyin yana kulgiga sabab bo‘ladigan bir obyekt topiladi. Bu tashqi qiyofadan, obrazning holatidan kulgi yaratish mahorati said Ahmadning uslubiy o‘ziga xosligini ko‘rsatadi. Modomiki, gap yozuvchi ijodi, kulgisi bilan xalq og‘zaki ijodi o‘rtasidagi munosabat haqida ketar ekan, shu o‘rinda yana bir muhim narsani ta’kidlab o‘tish joiz bo‘ladi. Birinchidan, Oxundagi yalqovlik xususiyatlari xaq ertaklaridagi Abutanbalni eslatadi. Yozuvchi ertaklardagi ba’zi unsurlardan, uning ruhidan foydalanyapti. Ikkinchidan, Guloyim haqidagi uyg‘ur xalq qo‘shig‘i keltiriladiki, bu ham shu tasvirning ta’sirchanligini, yorqinligini oshiradi. Uchinchidan, Oxun tilidan keltirilayotgan gapning mazmuni uyg‘ur yigiti obraziga moslashtiriladi. Bu esa uning xarakterini, tilini individuallashtirishga yordam beradi, ijodiy o‘zlashtirish tufayli obrazning tabiiy chiqishi ta’minlanadi, keltirilayotgan oxshatishlar esa kulgini kuchaytirib, oydinastiradi.

Ko‘ramizki, yozuvchi bir vaqtning o‘zida xalq ijodining askiya, qo‘shq, kulgili xalqona ibora, ertak janri unsurlarining sintezlashgan usulini qo‘llaydiki, natijada bo‘layotgan voqealarning, qahramonlarning to‘liq va jonli tasvirini beradi. Ular yashaydigan, mehnat qiladigan milliy muhit tasvirning yorqinligini beradi. Bu esa, o‘z navbatida yozuvchining qardosh xalqlar og‘zaki ijodini ham yaxshi bilishidan, ularga hurmat bilan qarashidan dalolat beradi. Bunday usulni adibning hajvdagi ustozlardan biri G’.G’ulom ijodida ham (“Shum bola”, “Tirilgan

murda”) uchratamizki, yozuvchi kulgisining bir uchi uning salaflaridan o‘rganihsi, uning ijodiga munosabati masalasiga borib taqaladi. Bu alohida o‘rganishga arzimaydigan muammolardan biri hisoblanadi.

Askiyada ilmoq–laqab asosiy rol o‘ynashini xalq yo‘lboshchialrining bir-biriga va oddiy xalqqa munosabatlarida, askiyalarida ko‘rish mumkin. Bunday lavhalarda askiya, birinchidan, yangicha hayot, yangicha qurilish yo‘lida odamlarning qilayotgan jonbozliklarini, o‘ta mehnatsevarliklarini, yurt kattalarining oddiy xalq bilan birligini ifodalaydi. Bu asar qimmatini ta’minlagan omillardan biri hisoblanadi, ikkinchidan, ilmoqli askiya orqali kanal qurilishi boshlig‘ining jizzakiligi, hazilni ko‘tara olmasligi yumor ostiga olinyapti. Bu o‘rinlarda askiya ko‘pincha ijobiy hodisalarga, odamlarga, hayotni ulug‘lash kabi maqsadlarga, yozuvchi ilgari surgan g‘oyalarni yorqinlashtirib berish kabi vazifalarga xizmat qiladi, uni mukammal bajaradi.

Yozuvchi askiyadan salbiy obrazlarning qusurli xususiyatlarini ochib berishda, ularni xalq kulgisi orqali fosh qilishda ham unumli foydalandi. Jumladan, kanal qurilishiga chayqovchilik qilgani kelgan Inoyat oqsoqolning ochko‘zligi, xasisligi askiyaga olinadi. Bunday askiyalarda kulgi chiqaruvchi detalning bo‘lishi maqsadni oydinlashtiradi. Sharhlanayotgan lavhada oqsoqolning eshagi– kulgi uyg‘otuvchi askiya obyekti bo‘lgan oqsoqol ham, uning eshagi ham xalq ertaklaridagidek kulgili vaziyatga tushib qolgan. Umuman, asarda oqsoqol–xalq donishmandi, rahbari kulgi obyekti bo‘lmaydi. Demak, nomuvofiqlik kulgini keltirib chiqaradi.

Askiya orqali chiqarilgan kulgining xarakteri har xil bo‘lib, turlicha mazmunni ifoda etyapti. Bu lavhada satirik kulgi birinchi o‘ringa chiqadi. Asarning boshqa o‘rinlarida ham ba’zan askiya shunday fosh qiluvchi tusga kiradi. U orqali ko‘rsatilayotgan obyekt qattiq tanqid qilinadi, personajlar nutqidagi askiya unsurlari salbiy xususiyatlarni yanada bo‘rttirib ko‘rsatadi. Trilogiyaning “Ufq bo‘sag‘asida” deb atalgan qismida ko‘pincha askiya mana shunday kinoyaviy xarakter kasb etadi. Bu Inoyat oqsoqol obrazida, ayniqsa, yaqqol namoyon bo‘ladi. Qolaversa, hatto oqsoqol tufayli uning o‘g‘li Azimjonni ham askiyaga

olishadi. Otasining qabih qilmishlari uchun uyatga qolgan o'g'ilga kishilarning kulgisi qattiq ta'sir qiladi. Uning birmuncha vaqt yaxshi tomonga o'zgarishiga, mehnat sari oshiqishiga sabab bo'ladi. Ikki o'rtada qolayotgan yigitning qat'iy bir qarorga kelsihida turtki vazifasini bajaradi. Ikki o'rtada qolayotgan yigitning qat'iy bir qarorga kelishida turtki vazifasini bajaradi. Askiya bunda adibning maqsadini, g'oyalarini o'quvchiga aniqroq yetkazuvchi vosita bo'lib qolmay, tarbiyaviy ahamiyat kasb etgan.

Yumorist, ko'pincha, askiyaning qochiriq shaklidan foydalanish orqali ham satirik kulgi, ham yumoristik kulgini yaratadi. Mana, masalan, "Suv to'ra" (xalqona, milliy laqabga e'tibor bering.)– Belyavskiyning eski mirob oshnalari bilan qilgan suhbatini kuchli qahqahaga, askiyaga aylanadi. Yana shu o'rinda yozuvchi uyg'ur mirobning jahldorligini, o'jarligini kuchli yumor ostiga oladi. Uyg'ur mirob–Oxun bir kuni samovarda oyog'iga kirgan tikanni pichog'ining uchi bilan qidirayotganda ermaktalab choyxo'rlar u yog'ini kovlang, deb maslahat bera boshlaydilar. Jahli chiqqan Oxun pichog'ining uchini g'arch-g'urch qilib tovoniga ikki-uch marta tiqib tashlaydi. Bir hafta oyog'iga latta bog'lab uyda yotadi. Bu epizodni o'qiyotgan kitobxon muallif kulgisiga qo'shilmay iloji yo'q. Kichkina bir detal zamiridagi nomuvofiqlik keltirib chiqayotgan bu kulgi personajning xarakterini ochadi.

Said Ahmad yengil kulgini o'tkir qahqahaga aylantirishda tasvirlanayotgan epizodga ko'tarinkilik bag'ishlashda qochiriqdan ustalik bilan foydalandi. Injener Belyavskiy o'sha mirobga oyog'iga kirgan tikan voqeasini eslatib, qochiriq qiladi: "Oxun, to'g'on bitmay, oyoqqa latta bog'lab qochmasin-da, tag'in. Hamma gurillab kuldi". Bu kinoyali qochiriqdan kelib chiqqan kulgida Oxunning o'jarligi yumor ostiga olinadi. Asosiy ichki kulgini esa odatdagiday nomuvofiqlik keltirib chiqaryapti. Oyoqqa kirgan tikanni pichoq bilan kovlash o'ta kulgili va g'ayritabiiy hodisadir. Bu misollar Said Ahmadning yumorni qanchalik chuqur his qilishidan, uni xalqona usulda bera olishidan, uning kulgisi kishida samimiy tuyg'u uyg'otadigan xalq yumoriga aylanib ketganidan darak beradi. Bu milliy ruh bilan sug'orilgan epizodlar asarning ta'sir kuchini oshiradi, obrazlarning turli qirralarini

ochishga, o'zbekona milliy xarakterning muhim xususiyatlarini ifodalab berishga yordam beradi.

Askiya – qahqaha, kulgi bilan tirik. Hayotda esa yuqorida aytilganidek, kulgining ko'rinishlari, xillari juda ko'p. Voqea-hodisalarning mohiyatidan kelib chiqib, turli-tuman mazmun kashf etadi. Said Ahmad asarlarida yaxshilikka xizmat qiladigan kulgi – yumor ustunligini askiya ham yorqin ifodalaydi. Yumor kulgisini oddiy qilib zarofat (zaiflik) kulgisi deb atasa ham bo'ladi. Negaki, yumor tuyg'usiga ega bo'lgan kishilar nozik did, zakiiy, zarif bo'lishi, hazil-mutoyibani sevishi, zamondoshlari Navoiyni "nazokat mijoz va latofat hisol" deb ta'riflagani, xalqimiz ham bunday kishilarni zukko, zakiiy deb atashi bizni shunday xulosaga olib keladi. Biroq, hozircha yumor atamasi keng ma'noda qo'llanilishi, adabiy asarlarda turlicha ko'rinishlarda namoyon bo'lishi, har bir ko'rinishida o'ziga xos tomonlarini alohida aks ettirishi tufayli uning xalqaro miqyosda iste'mol qilinishini hisobga olib, o'z holicha qabul qilgan ma'quldir.

Yumorning o'zi mohiyatan har xil mazmunga ega bo'lib, asarda ba'zan hazil, piching, kinoya, mazax ma'nolarini anglatib sof, samimiy xarakterdagi kulgi sifatida ishlatiladi. Said Ahmad yaratgan askiyalarda kamdan-kam hollarda satirik kulgiga o'rin berilsa-da, asosan zarofat kulgisi yetakchilik qiladi. "Bizningcha, hozirgi kunlarimizda askiya yumorga xos bo'lib, maxsus janr sifatida rivojlanishi lozim", - deb yozgan edi R.Muhammadiyev.

Askiyaning esa imkoniyatlari cheksiz. Xalq ijodiyotining mahsuli bo'lgan askiyada ham, yozuvchilar yaratayotgan askiyalarda ham yumor, ham satira unsurlari bo'lishi mumkin. Bu askiyaning mazmuni, obyekti, xarateri voqaealarining borishi bilan o'zgarib turadigan hodisadir.

Hozirgi kunda askiyaning juda taraqqiy etishi yana bir barsani aniqlab olish zaruriyatini tug'diradi. Xalqimiz orasida askiyalarning rang-barang payrovlari, usullari yartailgan. Bularni zamonaviy xalq og'aki ijodiga kiritsak, hajvchi yozuvchilar asarlarida qo'llanilayotgan askiyalar tabiatiga xos xususiyatlarni umumlashtirish zaruriyati tug'ildi. Aytaylik, Said Ahmad xalq ijodiyotini ijodiy o'zlashtira turib, o'ziga xos askiyalar yaratdi. Binobarin, ularni adabiy askiya deb

nomlash maqsadga muvofiq. Chunki askiyalar adabiy asarlarda yozuvchilar tomonidan, ularning fantaziyasi, mehnatidan yuzaga kelar ekan, u endi yozma adabiyot mulki sanaladi. Said Ahmadning ustozlari A.Qodiriy, G'.G'ulom va A.Qahhor kabi yozuvchilar shu yo'ldan borib, turli mamzundagi adabiy askiyalar yaratishgan. Ular sof yumoristik yoki sof satira xarakterida bo'lishi mumkin. Ayni choqda adabiy askiyalarda bu ikkisi o'zaro qorishib keladi. Ular qanday ishlatilishi, nimalarga xizmat qilishini Said Ahmad yaratgan kulgi yaqqol ko'rsatib turibdi.

Xalq tomonidan yaratilgan askiyalar yozuvchilar ijodiy faoliyatida o'zining adabiy askiya shaklidagi ko'rinishi bilan ma'naviy va badiiy hayotimizda tarbiya vositalaridan biri sifatida faol xizmat qila boshladi. Hozirgi o'zligimizga qaytayotgan bir davrda ko'p asrlik milliy va umumbashariy mohiyatga ega bo'lgan madaniy merosga tayanish zaruriyati har qachongidan ko'ra ko'proq sezilmoqda. Shuning uchun yozma adabiyotdagi askiyalar ana shu zaruratning natijalaridan biri sifatida yuzaga keldi, deyish maqsadga muvofiqdir.

Said Ahmad butun ijodi davomida xalq ruhiga sodiq qoldi, xalq qalbining zukkoligi va dono kulgisini o'z asarlariga ko'chirishga intildi. Bu uning beqiyos zarifona kulgisin boyitdi, unga teran xalqchillik baxsh etdi.

2.2. Adibning xalq maqollari va iboralaridan foydalanish mahorati

Said Ahmad kulgi yaratishda xalq og'zaki ijodining boshqa janrlaridan, vositalaridan, obraz yaratish usullaridan ham samarali foydalandi. Xalq orasidagi afsonalar, rivoyatlar, qiziqarli voqealar, donishmand, jasur qahramonlar yozma adabiyotga o'zining ta'sirini o'tkazib keldi va uning poetikasini boyitdi, tasvirda dinamikani kuchaytirishda, qahramonlarning yorqin obrazlarini yaratsihda yordam berdi. Komik vaziyatlar tasviridagi kulgini kuchytiradi. Latifalar ko'pincha xalq hayoti zaminida yuzaga keladi. Ularga deyarli hamma xalqlarda uchraydigan xushchaqchaqlik, o'ziga xos kulgi, achchiq kinoya yoki hazil-mutoyiba kuzatuvchanlik singari xususiyatlar xos.

Said Ahmad xalq afsona va latifalaridan, naqlaridan o'z iste'dodi, tabiatiga mos bo'lganlarni tanlab oladi. Yozuvchi xalq tomonidan yaratilgan Kuyganyor haqidagi toponimik afsonani realistik tasvirni kuchaytirish, o'sha yerli xalq hayotini chuqur realistik tasvirlash, shu bilan birga joy nomining kelib chiqishini izohlash maqsadida asarga kiritadi. Kuyganyor va uning odamlari haqidagi muallif bayoni ertaklardagi tasvirlash uslubiga yaqin: "Ko'z ochirmaydigan g'uv-g'uv chivinlaru baqalarning tongotar bazmi Kuyganyorga hokim bo'ladi". Keyingi tasvirga yumor sohib yuboriladiki, uning zamirida qayg'u ham yotadi: "Bu yerning xalqi sodda, do'lvor kishilar quvlik nima, aldamchilik nima bilishmasdi". Mirobodliklar shuncha azob-uqubat bilan suv chiqargan joylariga qalampir ekishadi. Boshqalar qovun-tarvuz o'stirib katta daromad olganlarida, ular bodring ekib qopini 20 tiyinga ham sotolmay qaytarib oborib mollariga yedirishadi". (Said Ahmad. Ufq. 51-bet). Bu satrlarni o'qigan kitobxon ularning soddaligidan kuladi, quvlikni bilmaydigan xalqqa nisbatan hurmati oshadi.

Professor A.Borovkov latifalar haqida quyidagilarni yozadi: "adabiy latifalardan anchasining shuhrati Navoiy va Jomiy nomlari bilan bog'langan

bo‘lishi taajjublanarli emas. Chunki zehnilik va hozirjavoblik yuqori adabiy zakovatning belgialri hisoblangan”¹⁰.

Haqiqatdan ham latifalar kishining qaydarajada so‘zamolligini, o‘tkir zehni ko‘rsatuvchi janrdir. Said Ahmad o‘z ijodida latifalardan, latifanamo naqlardan foydalandi. Asarda pesonajar xususiyatini chiqir ochib berish uchun komik tasvirga xalq orasida mashhur latifalarni singdirib yuboradi. Buning natijasida milliy muhit, personajlar tasvirining yorqinligi ortadi, bu esa asarning umumiy rhiga mos kelib, unga ko‘tarinkilik bag‘ishlaydi. Masalan, **“Ilmiliq”** chol haqidagi latifa cholning qanday kishi ekanligini, xarakterning bir qirrasini ochib beradi. Natijada yozuvchiga xos yumor yaratiladi. Bu misol orqali yumoristning latifani asar voqeasi, mag‘ziga, obrazlar ruhiga, tiliga singdirib yuborish mahortai ifodalandi. Bu o‘rinda shuni alohida ta’kidlash kerakki, H.Yoqubov, G’.G’ulom yumorining manbalari haqidagi quyidagi fikri Said Ahmad yumori tabiatini ochishga ham yordam beradi: “G’.G’ulom yumoriga xalq orasida aytila-aytila o‘zgarib kelayotgan latifalarning tili, kuldirish priyomlari katta ta’sir ko‘rsatadi. Xalqning shu qatlamlari turmushini va ijodini miridan-sirigacha bilgan G’.G’ulom o‘z ijodida ustalik bilan ulardan foydalandi”¹¹. Bu fikrni Said Ahmad ijodiga ham tatbiq etish mumkin, chunki yuqorida ko‘rib o‘tganimizdek, yozuvchi kulgisi ustoz kulgisi bilan hamohangligi shuningdek, ikkala yozuvchining xalq ijodini, kulgi usullarini yaxshi o‘zlashtirganliklaridan dalolat beradi.

“Qirq besh kun”da xalq polvonlari obraziga keng o‘rin berilganki, bu yozuvchi ijodining o‘ziga xosligini ko‘rsatuvchi bir dalildir. Adabiyotimizda birinchilardan bo‘lib, Said Ahmad xalq pahlavonlarining yoriq obrazini yartadi, ularning ruhiyatini ochib berishga harakat qiladi. Asarda xalq pahlavonlarining so‘zlari, harakatlari komik vaziyatlarda tasvirlangan, ularning tilidagi, ruhiyatidagi muhim xususiyatlar yetralicha ochib berilgan. Ayniqsa, Esh polvon obrazi asarda originalligi, ruhiy olamining rang-barangligi, murakkabligi bilan to‘g‘ri va real tasvirlangan.

¹⁰ .Mallayev N. Navoiy va xalq ijodiyoti. Toshkent, 1974, 27-bet.

¹¹ Muhammadiyev R. Askiya. Toshkent, 1970, 26-bet.

Yozuvchi polvonlarning kurash tushish epizodi tasvirida xalq kulgisidan, qochiriqlaridan mohirlik bilan foydalandi, polvonlarning badiiy nutqlari individuallashtirilib, ularning xarakteriga mos tarzda ifodalangan. Ularning chapanilarga xos soʻzlari xarakterlari uchun mosdir: “Bir jagʻini ezib qoʻy bu tirranchani. Chiranmoqlik qilyapti. Buzoqning yugurgani somonxonagacha. Ikkinchi kurash tuhmaydigan qilib, belini qirsillatib qoʻy”. (“Ufq”. 73-bet)

Said Ahmad xalq yumori, askiya-yu latifalardan ustalik bilan foydalaniib, maydachi (sholi yanchadigan) qoʻshiqchi obrazini butun komizmi, xalq qiziqchlariga xos hozirjavobligi bilan bera olgan. U qoʻhiqchi obrazini ishlashda koʻproq xalqona tasviriy vositalarni qoʻllaydi, nutiqda satirik va yumoristik boʻyoqlarni boʻrttiradi. Shuning uchun qoʻshiqchi tilida baʼzi shaxslarni fosh etuvchi, ularning qilmishlarini satira ostiga oluvchi jumlar bilan birga, xalq qiziqchiligidagi hazil-mutoyiba, yumoristik iboralar koʻp uchraydi: “Endi maydachi yagʻrinlari mashʼalada yaltirab turgan chiroyli buqaga tikilib qoldi-da, yigʻlagan tovushda dedi: –O, bechora, senga bayt aytib boʻlmaydi. YAqinda oʻladigan narsa ekansan. Orqada qassob pichogʻini qayrab turibdi. Gʻoshtingdan tandir kabob, ichagingdan hasip qilishadi. Teringdan rais togʻam bilan boshbux etik tiktirishadi. Achchiq ichagingdan dutorimga ip qilaman”(“Ufq”).

Said Ahmad xalq qoʻshiqlarini aniq va ixcham, xalqchil shaklda ifodalay olgan. Chunki bu qoʻshiqlar kishilar ruhiyatini, his-tuygʻusini ochishga, milliy haroratni saqlashga, tasvirlanayotgan gʻoyani obrazli qilib gavdalantirishga xizmat qiladi. Mana shu xususiyatlar yozuvchi kulgisiga takrorlanmas jilo beradi, uning xalqchilligini taʼminlaydi. Askiya, latifa, hazil-mutoyiba va qochiriqlar faqat jonli tilde berilgan. Bu sodda samimiy, kulgisevar kishilarning jonli qiyofasini koʻrsatishda, shuningdek, asardagi quvnoq ritmikani taʼminlashda katta rol oʻynaydi.

Said Ahmad kulgi yaratishda xalq ogʻzaki ijodining yuqorida tilga olingan shakllaridan tashqari xalq maqol, matallaridan ham ustalik bilan foydalandi. Bunda u ikki xil usulni qoʻllaydi:

1. Xalq maqollaridan turli maqsadlarda foydalanish;

2. Ulardan ilhomlanib yangi aforizmlar yaratish.

Yozuvchi xalq boyligining bu chashmasidan ham o'ziga xos oziqlandi. U ishlatgan aforizmlar asar g'oyasini, xarakterlarning u yoki bu qirrasini ochishga xizmat qiladi.

Maqollar xalqning dunyoqarashini, jamiyatga, tabiatga munosabatini, ruhiy holatini ifodalab kelgan. Said Ahmad hajviyotlarida mazmun jihatdan xilma-xil maqollar uchraydi. U har bir maqolni vaziyatga, qahramonlar holatiga mos ravishda ishlatadi. Maqollar obrazlarni individuallashtirish, xarakterlarni yorqinroq ochish, ularga satirik yoki yumoristik bo'yoq berish, kishilarning voqea-hodisalarga munosabatini ifodalash, asar g'oyasini, tilini boyitish kabi maqsadlarda ishlatiladi.

Yozuvchi ba'zi maqollarni kinoya tarzida, hajv uslubida qo'llaydi. Maqollarning satirik kuchi personajning haqiqiy basharasini ochishga yordam beradi. Har bir personaj tilidan berilayotgan maqol yoki matallar uning u yoki bu munosabat bildirayotgan obyektiv yaxshi yoki yomon xususiyatini ifodalashga xizmat qiladi: "O'lgudek qurumsoq Inoyat oqsoqol nutqida uchraydigan maqol yoki matallar uning satiric xarakteri uchun mos. "Oziqlik ot horimas", "Nafsini tiygan uzoqqa boradi" yana xalqda "Nafsi buzuq hayitda o'ladi" maqoli ham bor, "Toma-toma ko'l bo'lur", "Bugun bir burda tejasang, ertaga noning ikki burda bo'ladi", "O'lgan o'lib ketaveradi, qolganga qiyin" kabi matal, maqol va obrazli iboralar uning xasislik ruhiyatini ochishga xizmat qiladi va o'z-o'zini fosh etishga yordam beradi. Bunday lavhalarda maqol va matallar satirik mohiyatga ega. Biroq "Oziqlik ot horimas", , "Toma-toma ko'l bo'lur" kabi maqollarni matndan alohida olib qaralganda ijobiy mazmunga ega. Shunga qaramay, ziqna chol oqsoqol tiliga ko'chganda uning xarakterini, ruhiyatini ochib beruvchi yordamchi vosita bo'lib keladi.

Asardagi ba'zi maqollar voqea-hodisalarga kulgi munosabatlarini ifodalash uchun ishlatiladi. Shuning uchun ular bevosita kulgi unsurlarini qo'zg'atishga moyil: "Mitti demang bizni, ko'tarib uramiz sizni", "Chumchuqdan qo'rqqan tariq ekmaydi" kabi maqollarda yumoristik bo'yoqlar kuchli . "Tanacha ko'zini

suzmasa, buqacha ipini uzmaydi”, “Buzoqning yugurgani somonxonagacha”, “Ola qarg’aning yurishini qilaman deb chumchuqning buti yirtilgan ekan”, “Qarqunoqdan chiqqan bulbul” kabi ba’zan kinoyali, ba’zan nishli maqollar o’zida xalq satirasi va yumorining turli xil ma’nolarini jamlagan.

Yozuvchi ba’zi o’rinlarda asar tilining ohangdorligini buzmaslik uchun xalq maqollarini, iboralarini biroz o’zgartirib qo’llaydi. Xalqda “To’nini teskari kiygan payt” iborasi “Tepa to’nini teskari kiygan payt” tarzida qo’llangan, unga “Tepa” so’zining qo’shilishi urishqoq, o’jar kishining xarakterini ochishga asar tilining ixcham, siqiq va ravon bo’lishiga yordam beradi. Maqollar asar tilining xalqchilligini, realligini va badiiyligini oshirishga xizmat qiladi. Ular san’atkorning ijodiy aforizmlar yaratishga yo’l ochib beradi.

Adibning g’am va quvonch haqida yaratgan aforizmlari asar to’qimasida katta rol o’ynaydi, chunki ular kulgisevar yozuvchining estetik qarashlarini tashuvchi bir vositadir. Kulgisiz o’z hayotini, asarlarini tasavvur qila olmaydigan adibning ijodiy qiyofasini, asarlarining milliy ruhini belgilaydi, “G’am pastga, quvonch yuqoriga tortadi”, “Gam bo’yningga bog’langan tosh bo’lsa, quvonch yelkadan o’sib chiqqan qanot” kabi aforizmlar hikmatli so’zlar darajasiga ko’tarilgan. Shuning uchun bu iboralarni xalqnikidan ajratish qiyin.

Shunday qilib, Said Ahmad maqol va matallarni ba’zan muallif nutqida, ba’zan pesonajlar nutqida yumoristik ohang berish maqsadida qo’llaydi. Shu tufayli Azizxon nutqidagi ba’zi maqollar yumoristik bo’yoqqa ega bo’lsa, hajviy qahramonlar tilida esa satirik mazmunni aks ettiradi. Bu esa personajlar nutqida ularni qo’llash orqali yumor tabiatiga xos xususiyatini ocha bilish mahoratini ko’rsatadi. Muallif nutqiga nisbatan personajlar nutqida yumoristik kulgining bo’yog’i (“Egachim ovga chiqdi, ketidan g’ovg’a chiqdi” va shu kabi) yorqin ko’rinadi.

Said Ahmad asarlarida, chunonchi, “Ufq”da bosqa millat vakillarining urf-odatları, tili, an’analarni ham chuqur hurmat qiladi. Yozuvchi o’z qahramonlarini qirg’izlar o’toviga boshlab borar ekan, ularning har bir odati, milliy xususiyatlari uning nazaridan chetda qolmaydi. “Qirg’izning oyog’i sinsa sinsin, piyolasi

sinmasin” degan xalq yumori ufurib turgan maqolni keltiradi. Bu o’sha xalqning o’z milliy qiyofasini, ichki dunyosini ochib beradi. Bu esa qardosh xalqlar hayotini o’quvchi ko’z oldiga keltiradi. Bu xislat “Qudalar”, “Otalar va bolalar” hikoyalari tabiiy chiqqan. Adib asarda badiiy niyatni kitobxonga yetkazish maqsadida xalq ertaklari, dostonlarida eng ko’p ishlatiladigan mubolag’a, bo’rttirish usullaridan foydalanadi. Chunonchi, loyga tiqilib qolgan mashinani chiqarishga yordamlashgan yigitlarni “har yigitlarki, yelkasida to’rttadan kishi o’tirsa bo’ladi”, deb tasvirlaydi. Biroq bu besh “pahlavonlar” bir bo’lib, bir mashinani botib qolgan joyidan zo’rg’a chiqarishadiki, ushbu vaziyatdagi kulgi do’stona yumorning ko’rinishlariga xizmat qiladi. Bunday kulgi uyg’otuvchi mubolag’ali o’xshatishlar, ba’zan uning teskarisi (“pardek yengil odam”) asarda ko’p uchraydi. Bular bir tomondan, kulgini keltirib chiqarsa, ikkinchidan, tasvirlanayotgan voqea-hodisalarni, obrazlarni real, jonli tasvirlashga yordam beradi.

Xulosa

O'zbek hajviyoti o'zining juda qadimiy tarixiga, ildiziga ega. Salaflari kabi Said Ahmad ham uning rivojiga katta hissa qo'shib kelyapti. Said Ahmad yumorining birinchi manbai hayotdir. U kulgini, kulgili holatlarni hayotning o'zidan oladi. Shuning uchun uning yumori hayotga yaqinligi bilan ajralib turadi. Uning yumorida voqelikka kulgili va ijobiy munosabati yotadi. Said Ahmad asarlarida yumor turli vazifalarni bajaradi (voqelikka munosabatni ifodalaydi, tarbiyalash quroli, obraz yaratsih usuli, badiiy tasvirning muhim vositasi).

Yozuvchi lirik-yumoristik hikoyalari, hajviyalari, miniatyuralaridan o'sib bordi. Undagi lirik talqin, hayotbaxsh yumor yozuvchining o'ziga xos uslubiy qirralarini namoyon qiladi.

Said Ahmad hajvi xalq og'zaki ijodi ta'siridan ham boyidi. U xalq askiyachilik an'analaridan foydalanib, o'ziga xos adabiy askiyalar yaratdi: 1) obrazlar ruhi olamiga, qiyofasiga mos tashqi tasvir va harakatning kulgi bilan uyg'un berilishi; 2) folklor materiallarini umumlashtirgan holda yedirib yuborish usuli, ulardan bir nechtasini qo'llash; 3) asardagi vaziyatlarga mos holda kulgi vositalarining yaratilishi; 4) jonli xalq tili boyliklaridan foydalanish. Xalq ijodidan bahramand bo'lishning bu usullari adib asarlarida kulgi yaratishning muhim omillaridan sanaladi.

Said Ahmad eng qiyin, qayg'uli damlarda ham kulgining etagidan mahkam tutdi, hayot qiyinchiliklarini, ziddiyatlarini kulgi bilan yengdi, u yaratgan qahramonlarda ham shu fazilat mujassamlandi. Adib kulgi orqali yaxshi kayfiyat, o'z kuchiga, qudratiga, haqiqat tantanasiga ishonch ruhini baxsh etib keldi.

Yumr yozuvchi iste'dodining eng yorqin jilolaridan biridir. Bu jilo shu qadar yorqinki, uning kulgisi mamlakatimiz chegarasidan oshib, boshqa xalqlar hayotiga shodlik ulashyapti, yozuvchi komediyalarining shuhrati buning isbotidir.

Yumor bu hayotning o'zidir. Said Ahmad kulgisining ta'sirchanligi, qudrati, umrboqiyligi, sodda, pokiza va samimiyligidadir. Kulgi Said Ahmad asarlarining yuragiga aylangan. Adib kulgisi hamisha ezgulikka chorlaydi.

Biz bitiruv malakaviy ishimizda Said Ahmad hajviyotining muhim qirralarini tahlil qilish jarayonida quyidagi xulosalarga keldik:

1. Said Ahmad – mohir yumorist, hajviy asarlar yaratishda san'atkor.
2. Yozuvchi tug'ma talant sohibi, u tug'ma yumor hissiga ega shaxs.
3. U hayotning o'zidan oziqlandi, xalq og'zaki ijodidan bahramand bo'ldi.
4. Yozuvchi kulgi mavzusini tanlay oladi, kulgini, kulgili holatni yaxshi tushunadi va o'quvchiga yetkazaib bera oladi.
5. Said Ahmad hajviy asarlarining tili va uslubi ravon, sodda, obrazli, xalqchil va tushinarlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.:Manaviyat, 2008.
2. Karimov I.A. Adabiyotga e'tibor – ma'naviyatga kelajakka e'tibor. T.: 2009
3. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikda erishish ostonasida – T.: O'zbekiston 2011.
4. Barkamol avlod orzusi. - T.: Sharq, 1999.
5. Milliy istiqlool g'oyasi: asosiy tamoyillar va tushunchalar. T. 2001.
6. Said Ahmad. Uch tomlik. G'.G'ulom nomidagi nashriyoti, Toshkent, 1981.
7. Said Ahmad. Yo'qotganlarim va topganlarim. T.: Sharq, 1998.
8. Said Ahmad. Qorako'z majnun. T.: O'zbekiston, 2001.
9. Said Ahmad. Kiprikda qolgan tong. T.: Sharq, 2003.
10. Said Ahmad. Ufq. Toshkent, 1976.
11. G'afur G'ulom. Mukammal asarlar to'plami. 11-tom, Toshkent, 1989.
12. Nazarov M. Yumor nima? O'zbekiston adabiyoti va san'ati. 1086-yil, 8-son.
13. Normatov U. Said Ahmad. T.: 1978.
14. Normatov U. Ijod sehri. T.: Sharq, 2007.
15. Normatov U. Ufqlarning chin oshig'i. T.: 2008.
16. Adabiyotimiz faxri.-T.: O'zbekiston, 2007.
17. Karimov N. XX asr adabiyoti manzaralari. – 1- kitob. T.: O'zbekiston, 2008.
18. Mirzaev S. XX asr o'zbek adabiyoti. T.: 2005.
19. Mallayev N. Navoiy va xalq ijodiyoti. Toshkent, 1974.
20. Muhammadiyev R. Askiya. Toshkent, 1970.
21. Muqimov R. Badiiy adabiyotda satira va satirik obraz masalalari. Samarqand, 1975.
22. To'raev D. Hayot va sujet. –T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot nashriyoti, 1984.
23. Шарафиддинов О. Ижодни англаш бахти. – Т., Шарқ, 2004.
24. Шарафиддинов А. Довондаги ўйлар. – Т., Маънавият, 2006
25. N. Karimov. XX asr manzaralari.T., 2000.

26. To‘rayev D. Yangi o‘zbek adabiyoti. T., Fan, 2008.
27. Jo‘raqulov U. Hududsiz jilva. –T.: «Yangi asr avlodi», 2006.
28. Yo‘ldoshev Q. Yoniq so‘z. –T.: «Yangi asr avlodi», 2006.
29. Internet ma’lumotlari.
30. www.literatura.uz.

